

12+

ПУШ
3 № 2014

ХЫПАР

Алиса Лукина:
«Вёрентекенён
яланах
вёренмелле!»

САМАНТ

Хула ачисем ялти тантәшәсене мәнле курашсә, калашсә-и вәсемпе, ютшәнмәсә-и?

— ыйтәмәр эфир респондентсенчен.

Анастасия Мешкова:

– Ялта час-часах пулатәп. Асаттепе асанне тата хреснатте пурәнашсә унта. Икә сыпәкри аппасемпе тата пичәсемпе сүретпәр вәсем патне. Пәрле пустарәнәтпәр та – сула тухатпәр. Йәлана кәнә ку. Йыш пуртан ялта кичемә-мәнә сук. Мән те пулин тумалли тупәнсах тәрәтә. Урамра сәмрәксене курмастан та, каччәсемпе хәрсем сахал. Питех хутшәнман вәсемпе. Сәвәнпа ялти тантәшәсене хаклама та пәлместәп, вәсем пирки тем каламалла? Унти кәшт паллакансемпе калашнә тәрәх – ял ачисем вәренү шайәпе хулари тантәшәсенчен юлса пымәсә пуль тетәп. Әс пухасси сынран хайәнчен нумай килет. Республикәри тупәшусене пәхсан та малти вырәнсене ялти шулта вәренекенсем тәтәшах тухни курәнәтә. Паянхи сүлшай технологисемпе пәлсе усә курсан тәттәм кәтесре те Гарвард университетәнчи пек вәренме пулатә. Хуларә ялтисене калашнә тәрәх уйәрәтән: нумайәшә ацентлә. Ацент сисәнмесен те пулешнә чухне ял сыннисем арсынрат пәлтерәшәпе (мужской род) ытларах усә курни хәлхана кәрет.

Дмитрий Ильин:

– Манән атте-анне те, асатте-асанне те Шупашкарта суралнә, хуларәх пурәнашсә. Сәвәнпа әпә ялта пулмастәп та темелле, темишә хутчен сәс кайса курнә. Ялти тантәшәсем мана интереслентермен. Туссем те, пәләшсем те сук унта. Аякри тәвансем пур, вәсене әпә пит пәлсех те каймастәп. Хәнана та сүремен. Паллах әнтә – хәш-пәр пәллә яла кайса кураш кәмәл пур. Унти пурнәшпа пәллашни пәсмасть. Усәллә та темелле. Сәннине пәлетән. Унта лару-тәру урәхларах, сүт сәнтәләк сывәхрәх – хулари пек мар. Ял ачисене Шупашкарта уйәрса илме йывәр теместәп. Вәсем хайсене урәхларах тытти куша кәрет. Пәр-пәринпе чәвашла калашмасан та ялтан пулни пур пәр курәнәтә. Ялти тантәшәсемпе сәмах чәнес тесе сунман. Тәрәссипе, вәсемпе манән пит калашас та килмест. Мәншән тесен ял ачисемпе пәр чәлхе тупма йывәр. Вәренү шайә тәрлә пулни те сисәнәт. Ял ачисемпе калашса та курман темелле, сәвәнпа стереотип тәкәрә витәр сәс хакләтәп. Вәсем чәннипе мәнле пулнине пәлместәп. Туслашмалла ялти тантәшәсемпе – пәллә.

Елена Вербина:

– Ялта сайра пулкалатәп. Манән сывәх тәвансем, асатте-асанне, кукаши-кукамай хуларә пурәнашсә. Сәвәнпа яла сүрес нуша сук. Сын ялтан е хуларан пулни маншән ние те пәлтермест. Ялти тантәшпа мән калашмалли тупәнсан, вәл ыра кәмәллә та әс-тәнлә, хайне тытма пәлет тәк – унпа пәллах туслашма пулатә. Ялта әслә та әшә кәмәллә сынсем пурәнни пирки иккәленместәп. Вәсем хуларисенчен пурнәш йәркипе уйрәларах тәрәсә әнтә. Манән туссен йышәнче ял ачи-хәрә сук. Пәллакан пәр хәр пур – аякри тәван лекет. Тәван пулнә май унпа эфир туслә, яланах хутшәнәтпәр тесе кәлхәх калаймастәп. Ял сыннисем хуланалла кушни ытларах чух әс шыранипе сывәннә. Ял хушәләх әсәпе пурәнәс текенсем те сахалланса пырашсә. Ял сыннисене Шупашкарта чылай чух ацент тәрәх уйәрәтән. Пытармалла мар: тәхәнма та вәсем начартарах тумланашсә. Сывләх енчен вара хуларисенчен чылай сирәпрех. Сәв вәхәтрах пәлртмалла: хула ачисенчен нимәнпе те уйрәлса тәман ял ачисене те курнә, тәл пулнә әпә.

Александр Мартынов:

– Яла тәтәш сүремәстәп, хушәран сәмәпе асанне патне кайса килетпәр. Ялти тантәшәсемпе пит хутшәнмастәп, пирән пәр пек интерессем те, мән калашмаллисем те сук тесе шушәшләтәп. Тен, кайран тупәнәс, хәлхәхе вара – сук. Хулана ялтан килнә сынсене – сұлланнәрахисене, унтах пурәнәканнисене әнтә – уйәрма пит йывәрах мар. Вәсен тумланаси хайне евәрлә. Хәллә сәм атә (чусәнки), арсынсем – ула-чәла сар шәлаварәпе. Сұлла вара нускипе тәхәннә тапәчки е шләпкә, арсынсем – тельняшкәпа. Вәтәрахисене ацентран түрех уйәрма пулсан, сәмрәксене чәлхери сүп-сәмахсенчен пәлетән. Кирлә-кирлә мар сәртенех «короче», «ну», «как бы» йышши сәмахсемпе ытла усә курашсә. Усал сәмахсемпе перкелешни те хәлхана сурәтә. Тәрәссипе, киревсәр сәмахсемпе хуларисем те усә курашсә-ха. Ялти тантәшәсен вәренү шайә те сисәнәт. Хитрәх мар тәсләх те илсе пама пултаратәп. Пәррехинче ял ачипе калашма тиврә. Вәл вара, 9-мәш класра вәренәт пулсан та, хутлав таблицине пәлмест.

Ана́су та́рәшуллисене юрататъ

Лайах вёренекен ача яланах малтисен ретёнче пыратъ, ситёнұ хысқан ситёнұ тавать. Фывах сынсемпе вёрентекенсен ятне ярасшан мар вай. Фаванпа пелёвне анлататса нумайрах та нумайрах пелме антлатъ. Тарашуллисене вара, хаварах чухлатар ёнтё, ана́су нумай кёттермест.

Хёрлө Чутай районёнчи Мән Этмен шулёнче вуннамёш класра вёренекен Таня Логинова – Республика Пуслахён стипендиачё. Вай сак пысак та сумла хавхаланав тивёснё пулсан, эппин, унан хастарлахё пирки иккёленмелли сук.

Таня нихасан та ўркенсе тамастъ: вёрентекен хушнине те, киле панә ёсе те явапләха туйса пурна́слатъ. Пёчөк чухнех нумай пелме антләнә вай, ашшёпе амашё вара хёрне касаклантаракан ыйтава яланах хуравлама тарашна. Фаваншан тав тавать те маттур хёр ача сывах сыннисене. «Вёсем мана ёненчөс. Эпё вёсен шанасне тўрре каларма тарашрам. Сака мана вёренўре малта пыма хавхалантаратъ», – тет вай. Пёрремёш вёрентекенён Галина Еноховна Бархоткинән тата класс ертўсин Николай Михайлович Фадееван тўпи те пысак. Вёсем таран пелў парассишён ырми-канми тарашни вёренекенсен ситёнёвёнче сисёнет. Малашлахё мёнле пуласси хайёнчен чылай килнине Таня аван анланатъ, фаванпа нихасан та алә усса лармасть.

Конкурсене хавасах хутшанакан хёр ача кашнинчөх хайёншён мёнле те пулин сёнёлөх усать. Уйрамах таван ен культурипе хутшанна олимпиадана аша туйампа аса илет. Халәхамаран йәли-йёркипе вай мён ачаранах касакланатъ. Ара, асламашё манукне иртнё пурна́с синчен чылай каласа панә, ана итленё чухне хёр ача шухашпа ёлөкхи саманана кусах каятъ. Шкулта вара Татьяна Васильевна Горбунова вёрентекен те касакланав аталантарма пулашатъ. Акә икё сул хушши ёнтё Таня сак предметпа республика олимпиадинче сёнтернё. Таван ен культурипе паллаштаракан кёнекесене вуласан каллех ёмёт авәрне путать вай, чавашсен ёлөкхи пурна́сё хай патне илёртнине туять. Тумтирө те, йәли-йёрки те, пёр-пёринпе хутшанни те, сапайлахё те, тусләхё те, самахлахё те сав вәхәта туртатъ тейён. Таня истори предметне те пусламаш класранпах камаллатъ. Пуринчен ытла ана Раçсей кун-сулө интереслентерет. Тухтар ёсне алла илсе сынсене сиплеме ёмётленнё май малашнехи сул-йёр сут санталак асламашёсемпе сыханё пулин те истори пур пёрех Таньан чи юратна́ предметчө.

Хёр ачан касакланавё сав тери төрлө енлө. Космос синчен каласнине илтсен ләпкә юлма пултараймасть вай.

«Пур ачана та тёнче усләхё илёртет. Эпё те ун пирки чылай шухашлатәп. Хальччен те тәпчесе пёттермен анла усләх варттанлахёпе хайён патне туртатъ», – тет Ва́скасырми ялен маттур хөрө. Сергей Николаевич Марков вёрентекен районта космонавтсен отрячө пуррине пёлтерсен пултаруллә хёр ачан та унта ситес шухаш сурална. Вёрентекен пулашнине вай юлташөсемпе сав юхамә лекнё. Час-часах самрак космонавтсен слетне хутшаннаран «Ёмётленекен» ята тивёснё. Космоспа сыханна төрлө конференцире каллех малтисен йышёнче.

Таня Логинова сётел си теннисла выляма аста. Саканшан вай ашшёне чунтан тав тавать. «Атте ятарласа сак вайә валли сётел турө. Эпир иксёмёр кашни кунах амартса выляттамар. Малтанах атте таташ сёнтеретчө, – тет йывәрләха паранма ханәхман хёр ача. – Кайран унран асталәха вёренсен хам та ним чухлө те кая мар выляма пусларам. Часах район шайёнчи амартусене хутшанма тытантам. Сёнтерме вара атте самахөсем хавхалантараçсө. «Санран лайах вылякан сук», – терө вай мана пёринче. Сак самахсене ёнентём эпё. Аттен шанасне тўрре калартам пулө тетөп». Сётел си теннис спортсменё шахматла выляма т аста. Районти амартура сёнтерсе медальлө те пулна.

«Шкулти пур мероприяти те пирён аләра, – тет Таня. – Кәсалхи Фаварни уявёнче пирён класс хастарлах кәтартса чи маттурри пулса тачө. Эпир питө туслә, фаванпах конкурссенче те час-часах мала тухатпәр».

Пирён хушара ыра төслөх кәтартакансем пур чухне вёсенчен вёренер те вёренер! Илёртуллө те ыра камалла Таньана вара малашне те ана́су сунар!

Лариса ПЕТРОВА

Кукәле те йышпах сиесчә...

Валентина Георгиевна сываракан ачисем сине ашшан пәхса илчә. Пичә йәл кулапа сүталчә. Ачисен сирәлсе кайна утиялесе тортса каялла витрә. «Тәпренчәкәмсем куҗ тулли. Вәсемшән пурәнәтәп та. Сисәнмесәр вәхәт шавать сав, акә, кәсәл саккәрмеш класра вәренеҗсә чәппәмсем. Тәххәр хыҗсән иккешә те тухса каяшан. Вара пәр-пәччен юлатәп вәт-ха. Ун пек пурнаҗ мана валли мар. Ирпеле те каҗпала сәтел хушшине пәччен ларса апатланмалла-и? Пәчченләхрен хәпас тесе сүлласерен авә Любапа Машәна лагере черетпе яратәп. Пәри кайса килет те, тепри сүла пуҗтарәнәтә. «Ушкәнпа еҗ тума, пәччен кукәль сиеме аван», – текен каларәшпа ниепле те киләшместәп. Пәрле вай хурса кукәльне те пәрлех кәмәлпах тутанасчә. Ывәл ача усрава илес шухәш пуҗран кайма пәлмест. Ялти сурта туса пәтерсен тата темиҗе пепкене хам юратәва пама хатәр», – шухәша кайса пәшәлтатрә хәрарәм пүлөмрен шәппән утса тухнә май.

Канашра пурәнәкан Петр Ивановичпа Валентина Георгиевна Михайловсен пурнаҗ куҗтарми пәр тиксәсән куҗна. Сөмьере умла-хыҗла виҗә хәр Тәня, Света, Маша сурални вәсене калама сук савәнтарнә. Кәсәни ултә уйәха ситсен вәсен каллех йыш хутшәннә. Кил хуҗин тәванән хәрне, виҗә уйәхри Любапа, хәйсен хуҗтине илнә.

Кәсәнисем сәрлесерен вәрансан аслә ачисем пулашнә амәшне. Сапла йәкәрешсем пек үснә хәр пәрчисем. Сүллаха илемлә те хитре кунсене Канаш районәнчи Уйасра ирттернә туслә сөмье. Тәпренчәкәсене ытлә-ситлә пурнаҗ парнелес тесе хәтлә сурт хәпартса лартнә Михайловсем. Сад пахчине те пуялатнә, тәрлә йивәҗ ситәнтәрме тытәннә. Кәсәх картиш тулли чәх-чәп чупакан пулнә. Какәйләх пултәр тесе вәтәршар бройлер туяннә еҗсен нихәсан та хәраманскерсем. Пахча сиеҗсене те хәйсемех юратса үстернә. Илеме юратаканскерсем йәри-тавра чечек лартма та хапәл тунә.

Хәл кунәсем Канашра иртнә пулин те тәван тәраха канмалли кун ситсе килнех Михайловсем. Петр Иванович художник пулнәран кәнтарла та, каҗхине те үкернә. Савна пула пушә вәхәт сав тери сахал пулнә унән. Шел, сөмьәре районәнчи Хутар чиркәвәнче еҗне вәсәлесе пәтереймен вәл. Емәрләхәх сүт тәнчепе сыв пуллашнә.

Халә авә аслә ачи сөмьеленнә. Вәталәххи Мускавра. Чун йәпатмәшәсем те халә Машәпа Люба сәс. Сывәрсә тәрсаңх иккешә те Валентина Георгиевнана ыталаса илсәҗсә те: «Анне, эпри сана юрататпәр!» – теҗсә пит сәмартинчен чәпарт сәс чуптуса.

Хәр ачасем Канашри 6-мәш шулта саккәрмеш класра вәренеҗсә. Иккешә те пултаруллә. Люба юрра-ташша аста. Укересси те әнәслә пулатә. Уйрамаңх чәр чүнсене, вильәх-чәрләхе шура хут сине куҗарма ухута. Уҗсен ветеринар пуласшән вәл. Ялта чухне те авә йытә-кушакпа каласнә май вәсене сүпәрласа юрататә. Сысна сүрисене

ачашлама тытәнсан, лешсем каҗәхсаңх каяҗсә. Канлән нәриклетсе вьртнә чухнәх сывәрсә каяҗсә вара. Чәхсем әнсәртран кантран саклансан е карта хушшине хәсәнсен – самантрах «инкәрен» хәтарма васкәтә вәсене ыра кәмәллә хәр ача.

Маша техника енне туртәнәтә. Компьютер пәсәлсан кәлтәкне шыраса тупса наччасра юсама аста. Кирлех пулсан алла мәлатук тытса хуҗаләхра пәта сапма та пултаратә.

– Хәвәртрах ялти сурта туса пәтерес килет. Турри пулашсан, хамәр тәрашсан еҗе вәсәлтәпәрех. Унта вара Ача сурчә уҗас тәлләвлә. Тәләх турата пәр тәвве пуҗтарса кирлә пек воспитани парса пурнаҗ сүлә сине тәрәс-тәкел кәларма емәтленетәп. Пәтәм еҗе пәрахса сав ачасемпе ялта пурәнәп. Вәсенчен пәри техникәна әнланакан арсын ача пулсан сав тери лайәх. Мотоблок илсе парәп, вильәх-чәрләх усрас пулсан утти-уламане турттарма техника кирлә-сәке. Вай ситерсен вара пахча сиеҗсене сүтләх валли те хатәрләпәр. Сәр еҗсәпе, ял сывләшәпе пурәнәс килет. Чунтанах. Кәсәл тәләха юлнә арсын ачапа хәр ачана усрава илес шухәш пурчә. Анчах тәванәсем хәйсем патне илсе кайрәс, – тет Канаш районәнчи Карәклә шул директорә Валентина Георгиевна Михайлова.

...Валентина Георгиевна тәрлә апат-сиеҗсә янтәлама юратнәран, паян та, вырсарни кун ачисем вәраниченех какайпа купәста кукәлә кәмакана хыврә.

– Анне, эсә пире ытлашшипех иртәхтеретән капла. Каҗни канмалли кунра сапла сисен мәнтәрлансаңх кайәпәр. Аләкран та кәреймәпәр те, тухаймәпәр та. Чим, апан ачисем те эсә пәсәрнә кукәле юратаҗсә. Кайәпәр-и паян вәсем патне хәнана? – терәс хәр ачасем сәтел хушшине тулли кәмәлпа вырнаҗнә май. – Сүркуннене те ситрәмәр вәт, анне! Ак каллех яла вәстерәпәр. Сухан, кишәр, сәр улми, купәста, помидор – йәлт пулә пирән пахчара! Йәвасенчен сәмарта пуҗтарәпәр та, паянхи пек кукәль пәсәрсе сәтел хушшине ларәпәр. Сук, пүртре мар, атте ерчәтнә сад пахчинче. Вәл лартнә йивәҗсене ыраләхәпе киленнә май, апачә тата та тутләрах пулә.

– Асун пурнаҗсә ир татәлчә сав. Тарән суран нихәсан та вай илеес сук ентә, нихәсан та. Кирек аҗта пырса перәнсен те – унән алли тунә япаласем. Мән тәвас тетән, шәпаран иртеймән, – асән сывларә Валентина Георгиевна сав вәхәтра.

Пәр самант асли те, кәсәнисем те сәвара шыв сывнә пек шәп тәчәс. Пәри те сәмаңх чәнмерә.

– Анне, каҗар. Сана хурлантарас теменчә, – терәс те ачисем амәшән чәркуҗсийә сине пусәсене хуҗәс.

Валентина Георгиевна вәсен сүсәсене ләпкән ачашларә. «Ах, ачасемпе сав тери лайәх. Усрав пепкесем те мана хәйсен амәшә пекех юратса йышәнасса шансаңх тәратәп», – тесе шухәшларә вәл саплипех тәпренчәкәсен кәпәшка сүсәсене аллипе сәртәннә май.

Элиза ВАЛАНС

Илем тёнчи тэпренчөкө

Џут тёнче мёнле тессемпе ҫиҫесси, мёнле ҫемёсемпе кёвёленисси ҫынран килет. Куҫма Прутков калашле: «Телейлө пулас тетён-и – пул апла!» Чәнләхран пәрәнас мар: чунпа ватә яшсемпе хёрсем те туллиех пурнәҫра. Чун мёнле аталаннине вара шулта лайәх вёренсе «5» палләсем илнине ҫеҫ виҫеймён те хаклаймән. Темле каласан та, чун ҫут тёнчере хай ҫавәрнә йәвара пурәнәт. Йәва ҫавәрәсси вара мён ачаран тытәнәт.

Күкеҫри лицейра вёренекен Диана Петрова вёренүре ыттисене тёллөх катартакан хёр-упраҫ. Хёр пёрчи лицее 1-мөш класа пынәранпах вёрентекенсем пёр үркенмесёр 10 ҫул ёнтө кашни кун унән ёҫө-хёлөнче пөчөк ҫитменлөх, кәлтәк тавраш та пулин шыраҫҫө. Усси ҫук. Ҫавәнпа тәрәшса вёренни те «харама кайнән» суя туйәм канәҫ-сәрлантарат хисеплө вёрентекенсене. Ҫивөч тәнлә хёр уроксенче тимлө, ҫөнө темәсене ҫәмәллән әса хыват. Нимёнле ёҫ те апратмасть әна. Районти конкурс-олимпиадәра та питө хастар, кашни ҫулах ҫёнтерүҫө е призер. Кәҫалхи вёренү ҫулөнче химипе 1-мөш вырәна, литературәпа, математикапа, физикапа, тәван ен культурипе 2-мөш вырәнсене, вырәс тата чәваш чөлхисемпе 3-мөш вырәнсене тивөҫрө вәл. Наукәпа практика төпчевөсенче те паләрнә Толиккасси пики. Районти «Excelsior» конференцийөсенче виҫөм ҫул тата пөлтөр 2-мөш вырәна тухнә. 2012 ҫулта «Шырав» наукәпа практика конференцийөнче унән «Ҫурҫёр эреш-ҫыравө» ёҫне 2-мөш вырәнпа хакланә.

Шел, кашни ҫамрәк хайсен ратнин кун-ҫулөпе, тәвансен йышөпе, тәван ял историйөпе ытла кәҫәкланмасть. Паянхи куләш – ыранхи йүҫө чәнләх: нумай ача-пәчана компьютер пулсан атте-анне пит кирлех те мар. Михаил Лермонтов пек: «Хуйхәрсә сәнәтәп әрәва – пуласләхө те пушә, те хура», – тесе шалт аптрәса үкме иртерех-ха. Тем те пөлке юратакан Диана Шупашкар районө 85 ҫул тултарнине ҫысласа ирттернө «Манән ял историйө» хәтлав (презентаци) конференцийөнче те 2-мөш вырәна тивөҫрө – тёнче пөтмест.

Наци культури «Тулләх хөлхемө» фестивалөн картинче ирттерекен районти «Ҫәлтәрчәк» тупәшу-вайәра Диана кашни ҫулах ҫёнтерүҫө. «Чәваш чөкөҫө – пурне те май килекен чөлхе пөлөвө» республикәри конкурсра та чи малти пулнә вәл. Спиридон Михайлов-Яндуш ҫуралнәранпа 190

ҫул ҫитнине паллә туса ирттернө республикәри интернет-олимпиадәра 3-мөш вырән йышәннә.

Пөтөм төнчери тата Пөтөм Раҫҫейри әмәртусенче те хастар хёр-упраҫ. «Кенгуру», «Британи бульдогө», «Вырәс упа ҫури – пурне те май килекен чөлхе пөлөвө», «Инфопөлүҫө» конкурс-вайәсенче те үсөмсемпе паләрнә. Ытарлән каласан, ҫыс-хөсмөтлөх списокө сурпан тәршшө. Төн, вәрәмрах та пуль. Ёненмесен – пёр үркенмесёр Күкеҫри лицейра кайса төрөслеме пултаратәр!

Ҫакнашкал хастар пикесем тавра ҫавра ҫилле ҫаврәнса тәрәтө те ёнтө иккөмөш тәван килөн пурнәҫө. Вөсене обществәллә ёҫсемпе күлсе лартмасан – хөвел тухәҫран мар, анәҫран тухәсса шулти кашни вёрентекен әнланәт. Хөвел тытәмөн йөркеллө шайлашәвө, Ҫёр чәмәрө чип-чиперех ҫаврәнни астрономи саккунөсенчен кәна мар, ытларәх Диана пек маттурсем тәрәшинчен килет. 70-мөш ҫулсенче ҫакна Поляр унки леш енчи шура упасем туса пыраҫҫө тесе төшмөртнине вара – Ҫёр төнөлне ҫавәрәкан упасен юри хитре пулсан та – наука паян ҫилет! Төнче усләхөн явапләхне әнланакан Диана 5-мөш класранпах лицейри Вёренекенсен канашөнче. Шулти хай ертүслөхөн лидерө вәл. Район слөчөсене те хутшәнәт. Шәннә ёҫө чунтан тәрәшса пурнәҫлакәна ёҫсёр лартма камән хәюләх ҫитет? Дианәна ҫөнөрен те ҫөнө ёҫ тупса пама үркенекен ҫуралман-ха хальлөхе. Урок тулашөнчи ёҫсене вай тата пултаруләх ҫитнө таран хутшәнма яланахәп хёр-упраҫ. Лицейри хай ертүслөхөн ачисен хастарләхне шута илсе ирттернө рейтингра Диана Петрова 1-мөш вырән тивөҫнишөн хитре сән-сәпатлә «Самант» пөрре те төлөнмест (журнал тусөсем те ним төлөнмесёр, пикене ал ҫупса саламлаҫҫө ҫак вырәна вуласа ҫитсен: маттур, Дианә!).

«Пуләшу», «Кану» центрөсенче тәрәшнә Дианәна шәпа шеллемест: кәҫалхи вёренү ҫулөнче вәл «Пресс-центрәта» пултаруләхне төрөслөтө те кәмәлне тупатө. Волонтерсен ушкәнөнче те тәрәшатө вәл. Төрлө класра тренинг мелөпе занятисем йөркелет, чир-чёр профилактикине те ирттерет. «Табаксәр Раҫҫей» акцие хутшәнәт.

Юрә-ташә төнчинче те паләрнә Диана. «Кәмәл» ташә студине, вокал кружокне ҫүренө. Районти «Янәра, юрә!» конкурсра лицей ҫысне квартетән юрласа янравлән хүтөленө – 1-мөш тата 2-мөш вырәнсем. «Ташә вут хыппи» ушкәнра ташласа вара 1-мөш вырән! Илемлө литература төнчинче ҫул ҫүреме кәмәлләтө романтика туйәмөллө пики. Унән чи килөшекен ҫыравси – Владислав Крапивин. Писателөн ҫөнө кёнеки тухсанах Интернетпа ҫыраңса илет әна.

Төссен пәшәлтатәвне илтөт хёр-упраҫ. Гуашь, акварель чөлхине те пөлсе ҫитнө. Чунра мөн пуррине үкерчөкре сәнарлама тәрәшатө. Сөлөм төнчен ҫутисене шыратө. Хайөне пүлөмне төнче усләхөн пөчөк төкөрө вырәннех лартнә ёнтө. Вөҫме пөлмен ҫын ҫук Дианән үнер төнчинче. Юлашки вәхәтра фотоаппарат көтрөчө тыткәнланә әна. Ҫут ҫанталәкән асамлә саманчөсене, пулма пултарайман чәнләх илемне үкерсе илесси-өлкөресси – чән-чән телей. Сән үкерчөкре үсен-тәрансем те сана куҫ хөссе йәл кулаҫҫө, ырләх-сывләх сунса саламлаҫҫө. Ҫут төнче ёмөт төнчинчен те хитре.

Сәпайлә та кәштах вәтанчәк Диана Петровәна телей ҫунар, туссем!

Владимир СТЕПАНОВ

Самаллах Тёкёрё

«Самантән» пелтёрхи 11-мёш каларамёнче «Савар» этнокультура паркёпе паллаштарма шантарнәччә эпир. Иртнипе малашлах чиккин асамла-ытарла кётесё вәл. Ёмёр-ёмёр симёс хырсен айёнче пин суллахсен сүлне васкамасәр йёрлесе тухма пулать, чаваш халәх культурин тёнчине мар, этемлөх музейне ситсе курнә туйампа уйрәлатән паркпа, татах та килсе куратәп тесе төв таватән.

«Савар» этнокультура паркән үкерчөклө картти: Ылтән ту, Кёмөл ту, Пәхәр ту. Карттәри юпа-паләксене паркра курсан – хавәр хәш тавё сиччине пелетёр.

Чаваш тәнчи... XXI ёмёр ытканәвне пит пәхәнмасть вәл. Сут тәнчепе киленсе васкамасәр утма кәмәллать. Утам хысқан утамра шухәш саварать. Мён ытла васкасси? Чәнләхпа төрөслөх ниҳәсан та улшәнмаçсё, хакне уләштармаçсё. Васкаттараканни, хетёртекенни апла – вәхәтләх япалаш кәна, чуна астарма юри тунә ултав. Иртнә саманасенче те уланә сакнашкал тәвәлсем. Несёлсем ун чух пуçне сүхатман, тёнчерен юлас мар тесе чунне сутман. Малашлахри сил-тәвәлсенче таван тәхәмсем мёнле пурәнасси вара паян пиртен килет. Чәнахах та пирён – чавашсен – тәхәмәсем пулөс-ши вёсем?

Чун төрекё, наци мәнасләхё, юн чөнөвё чылай чух хамәр шухәшламам та, усәмлатман та, шута илмен те әс-куравсем сичче никёсленеçсё. Чәнах та, чавашләх лавне туртакан урхамах – таван чөлхе. Чөп-чөр кәпәка үксе лав туртакан урхамаха кантарса илес, әна чун сёткенёпе шаварас, әс-тән симёсёпе сайлас тесе вара хәш чух шухәшламастпәр та. Лаши үксе вилсен сөс әса кёретпёр пулмалла. Чун сёткенён сәлөсене тан-таптарса тәма, әс-тән симёсёсене ситёнтерме вара уйрәм хәтлә кётрет пахча кирлө. Сәрт леш енчи Китайра мён сём авалтан әсчахсен паркөсене хәтланә. Хәйне хисеплекен темле халәх та, таван сёрөнчен те шывёнчен аяккаланма тытәннине сиссе илсен, этнокультура ытар паркөсене никёслет. Этнографи музейёсенче мар (вёсем те ылтән-кёмөл сәваптәшсем) – этнокультура паркөсен шухәш тёнчийё витёр малашләха әнланма тәрәшаçсё сынсем.

Шупашкарта этнокультура паркне никёслеме тытәннин сүхалё пёр вунә сүхрәм та үсрө пуль. Төллевён анләшө чикесёр, шухәш тарәнләхё төпсёр пулнине әнлани пётрет пулмалла: вёсёрлөхе ансәрлатма май сук.

Чаваш Енре этнокультура паркө сук тени төрөс мар-ха. Пур вәл – «Чаваш Ен» санатори сүмёнче. Әна 1993 сүлта Николай Балтаев скульптор тата үнерсё сине тәнипе никё сленё. «Савар» парк 7 гектара яхән лаптәк йышәнать, 130 ытла юпа-паләк ларать унта. Чаваш мифёсенчи, халап-юмахри сәнарсене каләпланә үнер әстисем, халәх паттәрөсене те манса кайман. «Аттил хёсё» юпа-паләках илер. Вәл аслә каган-Европа патши Аттила сәнарөсёр пуçне мёнле кәна анләша пёрлештермест, мёнле кәна халәха чыс тумасть.

Юмах-халап хевти калама сук пысәк та пелтөрөшлө. Ташти джунглири йәхсен сөс мар, темле малкай халәх историне илес пулсасән та унән никёсөнче миф-халап ыртать. Никёслө мифсем сүхалсан – халәхё те пётет. Пёчөк ачасене ашшө-амәшө, аслашшө-кукамәшө юмах-халап каласа үстерет. Миф-хавха сүт сәнталәка, сүт тёнчене әнланма пуләшнисёр, пурнәсра мён кирлине

хәнәхтарнисёр пусне сынна таван халәх тәпреңчәкә пек туйма, халәхпа пёр йышра пурәнма вөрентет. Кайран, үссе ситәнсе җемье җаварсан җын каллах миф-халап тәнчине тавранат, пурнаҗ опытни юмах каласа ачисен, манукәсен ашне хывать. Хай те миф-хавхасене җенә шайра туйса аңланат. Мифологи – халәх чунән сәткенә. Унсәрән наци хай тәнләхә аталанаймасть. Җапла пына пурнаҗ, халә вара?

«Савар» этнокультура паркә миф-хавха хевтине, наци хай тәнләхне те шута илет, сәмахләх сәнарләхне те мала хурат – үнер фантазине аталантарат. Шавлә-сөрәмлә Шупашкартан тухса, анлә Атәл урлә қаҗса хәш самантра ахәр саманаран ыгарлә кәтрет патшаләхне лекме пулниех чунә сунат хушат. Темле социаллә җил-тәвәлә та нимән ыранне хуман, тәнче урләх кәввине җеҗ тимлекен юпа-паләксем патәнче тәнче курәм та улшәнат – ан тив вәхәтләха, пурнаҗсра санран асли те әмәрхи пуррине туйса илни те – чун әмелә. «Чаваш Ен» санаторин рекреаци лаҗси-пәлтәрә те куҗа ывәнтарма пәрахат. Канакансем кәвайт чәртсе шашләк пәсерни те чаваш туррине, турә таврашне, паттәрсене асанса чүк тунә евәрех туйәнат. Кам пулса курна «Саварта» – җакәнпа киләшет. Шел, республикара чылайәшә илтмен те этнокультура паркә җинчен.

Парк тытамә мифологипе җыхәннә. Вәл виҗе ту – Ылтән ту, Кәмәл ту, Пәхәр ту җинче ырнаҗнә. Ылтән ту җине хәпарма малтан тәпсәр Ахрат җырми урлә қаҗса Ылтән ту Ашшә тата Амәшә ирәк панипе

Амәрткайәк-сыхлавҗә патәнчен иртмелле: виҗе хапха витәр тухмалла. Ылтән ту – чаваш туррисен, җүлти тәнчери аслә та хәватлә несәл-ватәсен тәнчи. Вәсен ирәкәпе әтем тәнчене чаваш пулса килнә, вәсен әс-тәнән вәҗсәрләхне пуҗа хывма шәпа телей панә.

Кәмәл ту – җут тәнче хәвачәсен, таван халәх кун-сүләнче тарән йәр хәварнә җынсен тәнчи. Чаваш пулса пурәнма пуләшакансенчен пил-сәвап ыйтмалла кунта.

Пәхәр ту – аялти тәнчепе җыхәннә. Ырә-усал сусәсен (суцность), сывләшсен, ясарләхпа тәшмәш курәнәшәсен тәнчи ку. Тәнчере пурте пур – шурри-хури те, тәсли те, ырри те, усалли те. Тимлән сәна юпа-паләксене: ытла юратса тинкермест-и сана усал сывләш сәнарә е хәв питә савәнса сәнамастән-и усал сусәна? Кунта пур җәрте те вәрттәнләх...

Юрату йывәҗә

Этнокультура паркән анләшә пысәкланни те савәнтарат. җут тәнче юрату җинче тытәнса тәрәт. Арҗынпа хәрарәм юратвне пула җуралатпәр пурнаҗса. Әтем кун-сүләнче юрату – чән-чән асам. Пәр-пәрне савакан чәресен вәрман сукмакәпе юрату тәнчине кайса курмаллах. Җемье пурнаҗә йәләхтарса җитернисемшән те асамлә терапи ыранне пулә вәл. Ама турә – тәнче урләхне тытса тәракан җут тәнче Амәшән сәмахне илтеәтәр-и? «Савар» паркән җенә, каләпланса җеҗ пыракан «Юрату сукмакәпе» утса тухәр та – тәрәслесе пәхәр хәвәра.

Владимир СТЕПАНОВ

Пёр чаранми!

Ачасен пултарулахёпе ўнерён Пётём тёнчери «Чунга-чанга» фестивалён ячэ сумля. Асла уяв асамси – президентчэ – Юрий Энтин хай мёне тарать! Эпир ачалахра унан саввисемпе сырнэ юрәсен ашшипе ситённэ, пирён манкусем те сав юрәсенех юрлөс. Фестивалён пёлтёрхи ярәмне Раçсейри 17 регионран, тёнчери 15 сёр-шивран хутшанчөс – пурө 30 пине яхан ача. Пёлтёр сұлталак вөсөнче Мускав облаçенчи Клин хулинче фестивалён Пётём Раçсейри конкурсө вөслөнчө. Чаваш Енрен те пултарулла ачасем хутшанчөс сав тупашава.

Паллашар: Канашри 5-мөш шулти «Нон-стоп» дуэт. Вут та пәрәс хөр-ураç: Юлия Петрова тата Кристина Александрова. Ертүси – музыка учителө Наталия Демина. Шкулта 17 сұл ёслет, кунён-сөрөн ачасемпе. Вөсем телёнтернө те ёнтө Клинра «Чунга-чанга» халәхне тата юри членөсене.

Пётём Раçсейри тупашаван асла турсем самрак талантсем әсталахне «Асла ўсөмри ушкан – 14-18 сұл-сенчисем» номинацие 1-мөш вырәнпа палартнэ. 1-мөш степенлө диплома пөрлех «Нон-стоп» дуэта Раçсейён вөрөнүпе наука министрствин пултарулла самраксене хавхалантаракан Патшаләх премие илме таратнэ. Юрәсемөпе чуна тухатлакан хөрсене самах парар.

– Эпө – Юлия Петрова. Юрлама ача садөнчех тытәннэ. Ун чухнех: «Шанәс паракан хөр ача», – тесе калатчөс. Шкула кайсан та турсе сцена сине тухнэ. Музыкәна вөрөн-текенпе эпир хула тата республика шайөнчи конкурсене хатөрленеттөмөр. Шкулти нихәш мероприятия те эпө хутшанмасәр иртмен. 2011 сұлта Канашри 5-мөш шкула вөрөнме куçрам (унччен 9-мөшөнче әс пухнэ). Манән юратнэ юрәсөсем тата ушкансем: Алина Варна, «Елка», «Время и стекло», Иван Дорн, Макс Корт, «Evanescence», Adele, Demi Lovato, «ABBA», Medina. Юрлама канә мар, кёнеке вулама та юрататәп. Чи камәллакан кёнеке – Сюзен Коллинзән «Высә вайәсем» трилоги. Пушә вәхата тусөсемпе, шәлләмпа ирттеретөп. Пурнәсра чөрө те хастар пулмалла. Амәртусене, олимпиадәсене хутшанатәп. Апат-симөс пөсөрме те ўркенместөп. Манән юратнэ апат – Украина борщө тата Ватам Ази пловө.

– Эпө вара Кристина Александрова. Садикра чухнех юрә пуçараканниччө, такмаксем те калаттәм, вокал амәртәвөсене те хутшанаттәм. 1-мөш класранпах шкул хорне сүрөнө, пөччен те юрланә, чаваш юрисене те

шарантарнэ. Шкулти мероприятисене яланах хутшанатәп, хула тата республика конкурсөсөнче те пулатәп.

Наталия Евгеньевна пирө Юльәпа иксөмөрөн пултарулаха мала хунәран – «Нон-стоп» дуэт йөркелерө. Анәслә пулса тухрө. Пёлтөр эпир республикәри «Чаваш ахах-мерченө» конкурсра мала тухрәмәр. Саван хысçән «Чунга-чанга» фестивалён гала-концертне чөнчөс. Пирөн пултарулаха фестиваль президентчө Юрий Энтин пысака хурса хақларө.

– Самраксен Патшаләх премине илме таратни – пысак чыс!

– Премие илме таратас шухәш «Авалхи карман-килтө» («В старинном замке») юрәпа сыхәннэ. Петр Чайковский көввипе Юрий Энтин савә сырнэ, савна юрларәмәр. Пирөн пултарулаха хақлакансем профессионалла әсталахшән премие илме таратма сөнчөс.

Манән юратнэ юрәсөсемпе ушкансем: Алина Варна, Типшөм Сашук, Алина Выйгетова, «Елка», «Время и стекло», Иван Дорн, Макс Корт, «Пара Нормальных», Adele, Pentatonic, «ABBA».

Ташлама, баксетболла выляма юрататәп. Вулама, апат пөсөрме те камәллатәп. Төрлө конкурса, мероприятие хавсапах хутшанатәп. Юльәпа иксөмөр шкулта е хулари Культура керменөнче иртекен уявсене тәтәшах ертсе пыратпәр.

«Нон-стоп» дуэтән пултарулаш шайне, профессионалла әсталахне вут та пәрәс пикесене Пекина чөнни те усçән кәтартать. Китай Халәх Республикинче самраксен фестивалө иртмелле, 35 сёр-шивран пуçтарәнәссө яшөсемпе хөрсөм. Китайра та хайсен пултарулахне тивөслөн кәтартма пултарасса иккөленмөссө Юльәпа Кристина. Инçет хөвел тухәс сұлне кайса килме вара пөр хаклә чәрмав пур: нухратсә – спонсор – кирлө. Анланмалла, инçет вөсөвлө «Boeing-777» аэробус виçө хут сиччөпе чаваш чунне сывәх пулин те – Пекина ахаль лартса каймасть. Канаш хули ыра камәллә сынөсемпе пуян иккенне шанәссө-ха «нон-стопсем».

Йөркеллех пулатө! «Самант» хастар та хавханулла пикесене пысак ситөнүсем, манәсми сөнтерүсем сунать!

Олеся ВОИ

Сән ўкерчөксенче: «Нон-стоп» дуэт: сулахайри – Юлия, сылтәмри – Кристина. Юрий Энтин та чавашла юрласа яратө пулы!

Чӱваш студенчӱсем — Турцире, е Чӱваш чӱлхине унта та пӱлӱсӱ

Самраклӱх тени вӱшт! кӱна иртсе каякан телейлӱ вӱхӱт пулнине аслӱрах ӱрурисем шахвӱртнӱ тӱрӱх пурте пӱлетпӱр ӱнтӱ. Анчах мӱн кӱна туса ӱлкӱрмелле мар ҫак кӱске вӱхӱтра: нумай вуласа тавра курӱма ӱстермелле, чуна килӱшекен лайӱх профессии шыраса тупмалла, аслӱ пӱлӱ илмелле, тӱнче курма та ӱлкӱрмелле... Студент пулса курсан сӱс яш ӱмӱр сӱтекне туллин тутанса кураятӱн текен каларӱш та пур тата. Мӱншӱн ҫапла шак хуни пирки вара кашниех тӱплӱн шухӱшласа пӱхнӱ-ши-ха? Чӱнах та, паянху кун студент пулса тӱнӱ яш-хӱрӱн самраӱк ӱмӱре тулли те усӱллӱ ирттерме пӱтӱм майсем пур темелле. Ан ӱркен кӱна. Тӱслӱх илме вара аякка каймалла мар.

Иртнӱ сул чӱкпе раштав уйӱхӱсенче Турцире Тӱрӱк халӱх самраӱкӱсен конференцийӱ иртрӱ. Тӱрлӱ кӱтесрен (Азербайджан, Гагаузи, Казахстан, Туркменистан, Раҫсӱйри Тува, Якут, Тутар, Чӱваш республикисенчен) килнӱ студентсем, аспирантсем тата вӱрентекенсем хутшӱнчӱс унта. Чӱваш ӱнрӱн конференци ӱсне хутшӱнма И.Н.Ульянов ячӱллӱ Чӱваш патшалӱх университетӱн вырӱс тата чӱваш филологийӱе журналистика факультетӱн чӱваш уйрӱмӱнче вӱреникен студентсем Кристина Гаврилова-па Наталия Иванова тата И.Я.Яковлев ячӱллӱ Чӱваш патшалӱх педагогика университетӱн аспирантки Светлана Поликарпова тивӱсрӱс.

Наталия Иванова «Самант» тусӱсене ют ҫӱр-шывра пулса курнӱ хыҫҫӱнхи шухӱш-туйӱмӱе паллаштарма кӱмӱл турӱ.

– Эпир, чӱваш студентсем, Турцие ыттисенчен мала-рах ситнӱччӱ. Пире питӱ хапӱлласа кӱтсе илчӱс. Те ҫапла кӱмӱллӱ йышӱннӱран ҫыннисем ют пулни сисӱнмерӱ те темелле. Анкарана вӱссе ситсенех эпир самраӱксен ертӱсипе – Метин Бейпе паллашрӱмӱр. Унпа каласнӱ хыҫҫӱн пире хӱна ҫуртне вырнаштарчӱс, сайларчӱс. Тепӱр кунне Казахстанпа Туркменистан студентсем те килсе ситрӱс. Эпир вӱсемпе паллашрӱмӱр, туслашсах кайрӱмӱр. Кайран вара ытти студентпа пӱрле автобуста Ескишехир хулине сул тытрамӱр.

Ескишехир – Турцири чи илемлӱ хуласенчен пӱри. Ҫак хула пире, тӱрӱк халӱхӱсене, пурне те пӱрлештерчӱ те ӱнтӱ. Кунта Самраӱксен конференцийӱ иртрӱ. Ҫак кунах эпир пуштарӱннӱ хӱнасемпе Турцири Самраӱксен тата спорт пуслӱхӱе Саат Кылычпа тӱл пултӱмӱр. Кашни хӱна хӱйӱнне паллаштарнӱ май ӱстан килнине те каларӱ. Пурте пӱр-пӱрне тӱван тӱрӱхран илсе килнӱ сувенирсем парнелерӱс. Ҫапла вара эпир пӱр-пӱринпе паллашса пӱр семьери пек пурӱнма пусларӱмӱр.

Конференци виҫӱ куна сӱс тӱсӱлчӱ пулин те ӱмӱрех асра юлмалли самантсем пулчӱс вӱсем. Хамӱрӱн чӱваш кӱпине тӱхӱнса хӱнасене халӱхӱмӱрӱн илемӱе паллаштарни вара пирӱншӱн чи пӱлтерӱшли пулчӱ пулӱ. Пирӱн тӱрӱллӱ-зрешлӱ ҫи-пуса пӱхса ытараймарчӱс, тӱлӱнмеллипех тӱлӱнчӱс! Асра юлмалӱх пурте пирӱнне сӱн ӱкерӱнчӱс.

Конференци пынӱ вӱхӱтра пире Гази университетӱн профессорӱ Туран Гювен, Сауле Юсупова кусаруҫӱ тата Альпер Альп питӱ нумай пулӱшрӱс. Конференцире пӱтӱмпе 200-300 сын хутшӱнчӱ. Кунта пирӱнсӱр пушне Турци студентсем те докладсем турӱс, килнӱ хӱнасене пурне те хисеп хучӱсемпе тивӱстерчӱс.

Самраӱксен ертӱси Метин Бей ертсе пынипе хӱнасем турккӱ ҫӱр-шывӱнчи тӱрлӱ паллӱ вырӱнсене пулса курчӱс: Коньйӱри Мевляна ячӱе хисепленекен храмра, Анат-Кабирта. Паллах, историре паллӱ йӱр хӱварнӱ ҫак вырӱнсем пирӱнте те сӱнӱрен те сӱнӱ туйӱмсем ҫуратрӱс...

Конференци вӱсленнӱ хыҫҫӱн туссемпе сыв пуллашма вӱхӱт ҫитрӱ. Ҫапах та эпир Турци Республикпе тӱрех

уйрӱлса каймарӱмӱр-ха. Пире чӱвашсен сывӱх юлташӱ Бюлент Байрам хӱйӱн патне хӱнана чӱнчӱ. Вӱл Чӱваш Республикинче темиҫе сул пурӱнса чӱвашла питӱ лайӱх каласма вӱренинӱ. Пирӱнне те вӱл чӱвашла кӱна хутшӱнчӱ. Бюлент Байрам пире хӱй ӱслекен Тракия (Trakya University) университетне чӱнчӱ, унта вӱреникен студентсемпе паллаштарчӱ. Кунтах тепӱр тюрколог, чӱвашла аван пӱлекен профессор Огузхан Дурмуш (Oguzhan Durmuş) та ӱслет иккен, вӱл та пирӱн тӱван чӱлхене кӱсӱклансах тӱпчет. Огузхан пирӱnten чӱваш халӱхӱн пурнӱсӱе ҫырулӱхӱ пирки те чылай ыйтса пӱлчӱ. Тӱван ҫӱр-шывран аякра та чӱваш чӱлхипе ҫапла ҫӱмӱллӱнах хутшӱнма май пурри пирӱншӱн, чӱваш уйрӱмӱнче вӱреникен студентсемшӱн, чӱннипех савӱнӱс пулчӱ. Хамӱр патӱмӱрта хӱш-пӱр пуштаксем «чӱваш чӱлхи Канашран иртсен кирлӱ мар» тени пӱртте тӱрре тухмарӱ. Пирӱн чӱлхемӱр турккӱ ҫӱрӱнче хисеплӱ чӱлхесен шутӱнче иккен, ӱна пысӱк универстетсенче ӱслесе пурӱнакан профессорсем те пӱлни пире пушшех хавхалану кӱчӱ.

Ҫапла Турцире пулнӱ вӱхӱт сисӱнмесӱрех иртсе кайрӱ. Тӱван кӱтесе таврӱнсан та турккӱ ҫӱр-шывӱнче мӱн курни-пӱлни ниҳсан та асран тухмӱ. Студентсем унта тӱлевсӱрех кайса курма пултарни, пӱрремӱшӱнчен, эпир Чӱваш патшалӱх университетӱн чӱваш уйрӱмӱнче вӱреникен студентсем пулнине те, иккӱмӱшӱнчен – пирӱн пулас профессипе те («Ют ҫӱр-шыв филологийӱ» профиле алла илетпӱр) тачӱ ҫыхӱннӱ. Ҫавна май тӱван аслӱ шулӱмӱра та пӱтӱм чунтан тав сӱмахӱ калас килет.

Елена ЧЕКУШКИНА, Наталия ИВАНОВА

Хёрарӓм пӓлхавӓ

1918 сӓлта Атӓлсӓри Саратовра пулса иртнӓ хёрарӓм пӓлхавӓн историне калама пусӓничен юратнӓ Чӓваш Енӓн хастар пике-арӓмӓсенех аса илер. Юлашки сӓлсенче Интернетра Шупашкар хыпарӓсене пӓхкаланӓ май пирӓн шӓкӓр хуламӓршӓн «сӓв тери штатлӓ» ӓс-пусӓ асӓрхарӓм. Пӓр-пӓр сӓмрӓк чиперкке полици (малтан – милици) ӓсчене тапӓнса ӓна сӓртса илсе кӓрентерни е сывлӓхне сиен кӓни – Шупашкаршӓн питӓ йӓркеллӓ те хӓнӓхнӓ пулӓм! Хӓйне хӓй хисеплемен хёр-упрас сӓс полици ӓсчене чун юратнӓ хуламӓрта йытӓ пек туласа тӓкма хальлӓхе хатӓрех мар. Йӓрке хураллакансемшӓн Шупашкар хёрӓсем сӓрле уйрӓмах хӓрушӓ: тухатмӓш-сӓврӓнмӓшсенчен кая мар – ни хӓш енчен те махӓ памассӓ.

Тепӓр ӓс-пус та аса килет. Тӓнчен чи аслӓ кӓвапинче – Чӓваш Республикинчех пулса иртнӓ вӓл. Сӓварни пуслансан ССХПИ (ГИБДД) ӓсченӓсем пӓр яла пырса сӓтессӓ. Чӓваш арсынӓ камне хӓвӓрах ӓнланатӓр. Кӓштах пӓсехи-киккирикне хӓртмесен вӓл: юрлама – хӓлхи илтмен нимуй, ташлама – икӓ урасӓр инвалид. Персе сӓтессӓ те ССХПИ ӓсченӓсем сӓв яла – кунта вара чан сассиллӓ сӓварни юррипе чӓрече-кантӓка чанкӓртаттарса арсынсем аслӓ урампа катаччи чупассӓ. Сӓл сӓрӓв хӓрушсӓрлӓхӓн йӓрки хут те хӓсан та сирӓп! Сӓл сӓнче – лашапа пулсан та – эсӓ сӓрӓве хутшӓнанан. Сӓварни чупма кӓлнӓ лаша вара – транспорт хатӓрӓ. Лашуна суну-масарӓ Шупашкара илсе кайса штраф витине хупма пултрассӓ. Хуци пырса иличчен, саккун тӓрӓх, арестленӓ лашана выссӓ-типсе ан вилтӓр тесе ССХПИ ӓсченӓсем сӓлӓ парса сӓл шывӓпе шӓварса тӓма тивӓс.

Латинла каласан – *dura lex, sed lex* (саккун сӓт-хытӓ, анча вӓл – саккун)! Катӓк сӓтми катаччире транспорт хатӓрне ӓсӓр пуспа тывта пыракансене сӓл хӓрушсӓрлӓхӓн ӓсченӓсем шӓкӓрин пустарса протокол сӓрма хуса кӓртессӓ. Урам варинче пӓр хушӓ тӓлӓха юлнӓ вӓхӓтлӓх хусах маткасем тӓнче тӓрӓсмарлӓхӓ чӓваш ялне те сӓтсе сӓпӓннине ӓнланса илессӓ те: «Хурах!» – кӓшкӓрса упӓшкисене илсе кӓнӓ сӓрта сара ал вӓссӓн штурмлассӓ. Сӓл хӓрушсӓрлӓхӓн ӓсченӓсене пакунӓ-сӓрӓнчен лӓскаса, Греци мӓйӓрне пӓрре сӓртса катакан шӓлӓсемпе туласа упӓшкисене «тыткӓнран» хӓтарассӓ. Сӓвӓн пек вӓл – хёрарӓм пӓлхавӓ: ту сӓнчен анакан кӓрте тывта чарса пӓх-ха!

Саратовах – Сарӓ тӓвах – таврӓнар. 1918 нарӓс вӓссӓнче хӓюллӓхӓпе тӓлӓнтӓрӓкен тата марксизмӓн революциллӓ вӓрентӓвне ытла та тарӓннӓн ӓнлантаракан «Хёрарӓмсене социализацилес пирки калакан Декрет» кун сӓти курать. Пуш уйӓхӓн пуслӓмӓшӓнче хула майрисем тӓстан-муртан йӓтӓнса аннӓ документа хирӓс кар тӓрассӓ. Анархистсем пурнӓса кӓртме шухӓшланӓ «Хёрарӓмсене социализацилес пирки калакан Декрет» намӓссӓрлӓхне чӓтма пӓр пӓрчӓ хал та юлманран намӓс-симӓс мӓнне манса кайман аслӓ анне Ева хёрӓсем асар-писер пӓлхав сӓклессӓ – «Анархистсен шӓрши-марши ан пултӓр!» – тесе кӓшкӓрса анархистсен клубне аркатса-сӓмӓрсе тӓкассӓ. Сӓкӓн хыссӓн нумай та вӓхӓт иртмӓст – вӓрӓ-хурахсен темле ушкӓнӓ чей-хӓна хуӓине Михаил Уварова вӓлерет. Пуш уйӓхӓн 15-мӓшӓнче «Саратов Канашӓн хыпарӓсем» хасатра Уварова вӓрӓ-хурахсем мар, анархистсем вӓлернӓ теке пӓчӓк заметка пичетленет. Тӓрӓслӓхшӓн сунакан анархистсем хула майрисем хӓйсен клубне ыт-ахальтен, ним сукранах аркатса тӓкнӓшӓн таврӓнӓ иккен чей-хӓна хуӓине. Ева аслӓ анне пикисене уртарса ярса пӓлхава сӓкленӓ «Хёрарӓмсене социализацилес пирки калакан Декрета» анархистсен ячӓпе витӓнсе сӓраканӓ шӓпах Михаил Уваров пуллӓ имӓш.

Сарӓ ту хёрарӓмӓсене пӓлхава сӓкленӓ документа – Декрета – хӓшӓсем суя, шухӓшласа кӓларни тессӓ, теприсем чӓн документах тесе ӓнентӓрессӓ. Сӓвӓнна анархистсен

декретне пичетлесех парар. Мӓншӓн тесен темле шухӓш-курӓм та, усаллӓхне е умахлӓхне пӓхмасӓр, сӓнсен ӓс-тӓнне тыткӓнлама пултарать. Хасат-журналта, радио-куравӓшра темиӓе ӓрури тухатмӓшсем сӓнсене чир-чӓрттен сиплетпӓр, тухатланинчен сывататпӓр тесе чӓнни – паян кун никама та тӓлӓнтӓрмӓст! Вӓсем сӓнекен вӓрӓ-сурусем вара юмахри асамсӓсем пултарнинчен те хӓватлӓрах. Сӓмрӓк та илӓртӓллӓ калтун пикесем тӓнчене кутӓн сӓварса хурасси вӓсене мӓн чухлӓ укса панинчен сӓс килет тесе кӓсран пӓхса ӓнентӓрессӓ. (Сӓкнашкалах намӓссӓрӓн суймассӓ пуль ӓнтӓ? Хӓрамалла!) Сӓпла вара, 1918 сӓл пуслӓмӓшӓнче Сарӓ ту хёрарӓмӓсен чӓтӓмне пӓтернӓ документпа паллашӓр.

Рабочисен, хресченсен тата салтаксен депутатӓсен Кронштадтри Канашӓн йышӓнӓвӓсемпе килӓшӓллӓн Саратов хулинчи анархистсен ирӓклӓ ассоциациӓ хёрарӓмсемпе малашне харпӓррӓн усӓ курассине пӓтерме кӓларнӓ

ДЕКРЕТ

ӓнлантарни.

Паян кунччен социаллӓ танмарлӓх тата саккунлӓ мӓшӓрлану буржуази хӓс-пӓшалӓ пулса тӓрӓт. Сӓвна пула ӓтемлӓхӓн хӓхӓм пӓйӓ буржуазин харпӓрлӓхӓнчен хӓтӓлаймасть, сӓкӓ вара ӓтемлӓх ратне малалла тӓрӓс те пӓлсе тӓсассине пӓсать. Сӓкнашкал сирӓп аргументсем сӓрӓрех асӓннӓ организацине сӓк декрета кӓларма хистерӓс.

1 §

1918 сӓлхи сӓ уйӓхӓн 1-мӓшӓнчен тытӓнса 17-32 сӓлхи хёрарӓмсемпе харпӓррӓн усӓ курассине пӓтермелле.

Асӓрхаттарни: хёрарӓмсен миӓе сӓлтинӓ метрика сӓравӓсемпе, паспортпа, сӓнран пӓхса, куртамӓшсем (свидетельсем) кӓтартнипе палӓртмалла.

2 §

Сӓк декретпа килӓшӓллӓн мӓн пур хёрарӓм харпӓрлӓх тыткӓнӓнчен хӓтӓлассӓ те халӓх пурлӓхӓ шултанма тытӓнассӓ.

3 §

Сӓк декрета пурнӓсlassи 5 ача ытларах сӓратнӓ хёрарӓмсене тивмӓст.

4 §

Унчченхи упӓшкисен е хуӓисен арӓмӓсемпе черетсӓр усӓ кура сирӓк сыхланса юлат.

Асӓрхаттарни: унчченхи упӓшки ирӓклӓхе хирӓс тӓрӓт пулсан – ӓна хёрарӓмпа усӓ курма чармалла.

5 §

Уйӓрнӓ хёрарӓмсене пурне те валӓссе парас ӓс сӓрӓрех асӓннӓ организаци йышӓнӓвӓпе килӓшӓллӓн сӓк декрета пичетленӓ хыссӓн 3 кун хушшинче Саратоври

анархистсен клубён аллине кушать. Халәха усә курма панә пур хәрарәмән та паләртнә адресла пырса хәйсем снчен хыпарламалла.

6 §

Декрета мәнле пурнаҗа кертине тәрәслесе тәма хваттер комитетчәсене туса хуриччен граждасене хәйсене хушмалла.

Асәрхаттарни: сак йышәнәва пәхәнман хәрарәма асәрханә кашни гражданинән ун снчен анархистсен клубне пәлтәрмәлле, саботажниңән ятне, ашшә ятне, хушаматне тата адресне кәтартмалла.

7 §

Кашни арсын эрнере 3 хутран ытла мар, 3 сехет таран, пәр хәрарәмпа – асәннә условисене пәхәнса усә курма пултарать.

8 §

Халәх пурләхән экземплярәпе усә курас шухәшлә кашни арсыннән фабрика-завод комитетчәнчен, профессии союзәнчен е рабочисен, хрәсченсән тата салтаксен Канашәнчен ес снни пулнине сирәплетекен хут тәратмалла.

9 §

Еслекен кашни сннән «Халәх әрәвә» фонда шалуран 9 % кусарса тәмалла.

Асәрхаттарни: укәана Халәх власән фабрика-завод комитетчәсем кусарса тәрассә. Ятсем кәтартнә список тәрәх әна Патшаләх банкне, Хысналәхне тата ытти савән йышши учрежденисене «Халәх әрәвә» фончә валли тесе кушармалла.

10 §

Ес сәмийнчен мар арсын граждасем халәх пурләхәпе пролетариатпа пәр тан усә курма пултарччәр тесен «Халәх әрәвән» фондне кашни уйәхра 100 тенкә хывмалла.

11 §

Патшаләх банкән ыраңти уйрәмәсен, перекет кассисен «Халәх әрәвә» фонда укәа йышәнма тытәнмалла.

12 §

Сак декретпа киләшүллән халәх пурләхә ята тивәснә пур хәрарәмән та «Халәх әрәвә» фондран хушма пулашу – уйәхне 232 тенкә илсе тәмалла.

13 §

Сие юлнә хәрарәмсене ача суратас умән 3-4 уйәха, суратнә хысән 1 уйәх тапәра хәйсен түрем тивәсәсенчен хәтармалла.

14 §

Суралнә ачасене 1 уйәх иртсен «Халәх яслийә» усрача (приют) әсатассә, унта вәсем 17 сула ситиччен «Халәх әрәвә» шучәпе үсәссә, вәренессә.

15 §

Пур гражданинән та – арсынсен те, хәрарәмсен те сывләхне пәхсах тәмалла тата кашни эрнерех юнәпе шәкне тәрәслеме памалла.

Асәрхаттарни: вәсене кашни кунах «Халәх әрәвән» лабораторийә йышәнать.

16 §

Арләх чирәсене саракансене хытә айәпласа хасалассә.

17 §

Сывләхсәр тәрса юлнә хәрарәмсем пенси е пособи илме «Халәх әрәвне» турам (ходатайство) тәратма пултарассә.

18 §

Ес-пусән вәхәтләх мәрәптийәсене тата «Халәх әрәвне» йәркелесе яриччен декрета пурнаҗласа пырасине анархистсен клубне шанса памалла.

19 §

Сак декрета пурнаҗа кертес есрен пәрәнанкансене пурне те саботажниксем – халәх пурләхән тәшманәсем тата анархистсене хирәслисем тесе йышәнмалла та хытә айәпламалла.

Сырни тәрәсех: Саратоври анархистсен клубән секретарә. 1918 сул, нарасән 28-мәш кунә. Саратов хули. Анархистсен клубә.

Сакнашкал документ пичетленә Сарә тура. «Декрета» улаштарса сәнетекенсем те тупәннә сав пәлханчәк саманара. Вәсенчен чи палләраххи – Хвалынск хулинчи (Сарә туран 230 сухрамра) темле Федорова юлташ хатәрленә проект. Сак мал курәмлә Федорова юлташ хәрарәмсем емерсем тәршшә түснә хәсәрлеврен хәтәлса тинех ирәке тухнәран «Ирәклә юрату» бюровә йәркелеме, унта 18-50 сулхи пур хәрарәма та шута илме сәннә. Сәр-шывра социаллә пәр танләх арсынсене те пырса тивнә май Федорова юлташ вәсене те социализацилеме кирлине кәтартнә. Хәрарәмсен кампа пурәнмаллине 19-50 сула ситнә арсынсен йышәнчен хәйсен суйламалла, уйәхра пәрре ылмаштармалла – ытла тәтәш улаштарса тәма кирлех мар тесе әнлантарнә. Кус хывнә, суйланә арсыннән арәмне вара уяса тәрасси сук, вәл хирәс пулнине нимән ыраңне те хумалла мар – сакна та шута илнә Федорова юлташ.

Сут тәнчене улаштарса сәнетес теорисемпе сыхәннә куравсенче «хәрарәма ирәке кәларасси» час-часах тел пулать. Сәме мәнле пулса кайнине тәпченә Фридрих Энгельс та хәйән паллә есәнче сут малашләхра хәрарәм ирәке тухасси, кампа пурәнмаллине арсынран ыйтмасәрах хәй суйласси снчен асәрхаттарнә. Пуласләхра сәме пулмасть тесе те тәшмәртнә.

Тәнчери нумай хәрарәм, революци юхәмне хутшәннәскерсем, арләх ирәкләхә – чун, әс-тән тата социаллә ирәкләхән иксәлми пайә тесе йышәннә. 1917 сулхи революци хысән сәме – авалләх хурешки тесе шухәшлакан хәрарәмсем нумай тупәннә. Вәсенчен чи палли – Александра Коллонтай, правительство членә, чрезвычайлә тата тулли полномочиллә элчә. Сән-пуспа иләртулләскер вәл арсынсен чәрине сунтармаллипех сунтарнә. Сәп-сәмрәк чиперкә Драгомиров генерал ывәлне хәй вәхәтәнче тиркесен – лешә перәнсе вилнә. Каярахпа Александрәна чунтан юратнә пәр арсын, леш матроссемпе сыхланса кайнине пәлсен, хәйне алә хунә. Александра Михайловна политикәра сәс мар, «сәнә хәрарәм» курәмәне те паләрнә. Пулнә унән сывләхәсем. Теләр тесен, вәл вәхәтри марксизмлә тәнче курава хирәслемен сакә.

Чәнләха манар мар. XX емер пусламәшәнче арсынран хән-хур та асап түснә хәрарәма социаллә хәсәрлев тәллинчен хәтарса ирәке кәларни – XX емер варринчи пәтәм тәнчери арләх революцийәнчен чылай имшерттерех. «Аслә анне Ева пикисем» проект пусланчә канә-ха, тем те пәхса тухәпәр. Адам ывәләсем пирки сыракан тупәнә-ши – сакә иккәлентерет.

Хаккал МОККАРАН

Алиса Лукина:

«Вёрентекенён яланах вёренмелле!»

Ачалӑхра, ытти ҫамрӑк пекех ҫунат чунлӑскер, вӑл математи-ка саккунёсем ҫинче никёсленнӗ кӑткӑс формуласен хитре тён-чинче ҫўреме юратнӑ. Ашшӗ – Александр Федорович Кошелев – ёмӑр тӑршшӗпе физикапа математикана вёрентнӑскер, Чӑваш ҫӑрӑнче, тӑрӑсрех – Хӗрлӗ Чутай районӑнче, тата тӑрӑсрех каласан – Уйпуҫ ялӑнче те тепӑр Софья Ковалевская ўссе ҫитӑнмӗ-ши тесе ёмӑтленнӗ. Хӑш енчен кая Алиса Александровна Софья Васильевнӑран? Хӗр-упраҫ Етӑрнери наци гимназинче математика уйрӑмӑнче вӑренме пуҫласан ашшӗ-амӑшӗ хӑйсен ҫутӑ ёмӑчӗ пурнӑҫланма тытӑннӑ тесех йышӑннӑ. Темле кӑткӑс задачӑсене те куҫ хупса иличчен шӗкӑлчекен хӑрача ҫивӑч ӑс-тӑнӑпе вёрентекенсене те савӑнтарнӑ (вӑсен йышӑнче Чӑваш Республикин вёренў министрӗ В.Иванов та).

Гимнази хыҫҫӑн Алиса Чӑваш патшалӑх педагогика универ-ситетчӑн физикапа математика факультетне вёренме кӑнине те математика ӑслаине чунтан парӑннӑ ашшӗ ырӑ малашлӑх палли тесе шутланӑ. Хӗр-упраҫа Пўлӑхҫӗ урӑх шӑпа ҫырса панӑ тесе никам та шухӑшламан ун чух. Алиса хӑй те пӑлмен 1-мӗш курс хыҫҫӑн пурнӑҫ пач улшӑнасса.

– Мён пӗчӑкрен юратнӑ математика тӑнчинчен шӑпа пирӗштийӗ ташӑ ункине, сцена ҫине хӑсан ҫавӑтса тухрӗ?

– Студентсен «Сурхи савӑк» уявӑнче. Эпӗ ташша ӑстине ҫавӑн чухне В.Оринов асӑрханӑ та: «Ҫак хӑре пултарулӑх енчен турӑ панӑ!» – тесе ёненсе лартнӑ. Вӑл вара малашне ташласа та юрласа пурӑнмаллине хама та ёненерчӗ. 1-мӗш курс хыҫҫӑн физикапа математика факультетчӗпе уйрӑлтӑм.

– Юмахри пек!

– Юмах малалла тӑсӑлчӗ. Мускаври М.С.Щепкин ячӑллӗ театр аслӑ училищинче вёрентме труппа пухатчӑҫ шӑпах. Экзаменсен али витӑр кӑларса унта та йышӑнчӑҫ мана. Тур панине Мускавра туптасси, тӑнчипе паллӑ Кӑҫӑн академи театрӗ сӑмӑнчи институтра ӑсталӑха аталантарасси пулмарӗ!

– Йӑркеллӗ чӑваш пикине шурӑ Шупашкарпа уйрӑлма питӗ йывӑрри – ытла пысӑк вӑрттӑнлӑх мар. Тӑван хула – ҫут тӑнче кӑвапи! Ӑнланатпӑр.

– Ытла аплах хӑватлӑ кӑмӑлсем пулман ёнтӗ. Сӑре каяс билетчӗ Мускава. Атте-анне ямарӗ! Триньки-триньки ташлама Мускавсӑрах вёренме пулать терӑҫ. Мускав патшалӑх университетне математика вёренме кайни мар вӑт ку. Вӑсен сӑмахӑнчен иртеймерӑм.

– Хавхари Муром Ильи пекех сан шӑпа. Лешӗ 33 ҫул ура ҫине тӑрайман, кайран тўрех урхамах утланнӑ та пӑхатир-суйар пулса тӑнӑ. Эсӗ те 18-чен математика задачисене шутласа ларнӑ. Ӑнсӑртран студентсен «Сурхи савӑкӑнче» ташланӑ та – ҫӑлтӑрла ялкӑшса кайнӑ. Чӑн-чӑн талант!

– Кам каларӗ эпӗ 18-чен пуҫ ҫӑклемесӑр задачӑсем шутланӑ тесе? Шкулта чух спортпа питӗ туслӑ пулнӑ. Чупса хӑваласа ҫитсе пӑх-ха мана! Сӑтелҫи теннисӑпе те аптраман. Ташлама та мӑнлерех йышши пултарнӑ. Етӑрнери гимназире пирӑн хореографи урокӑсем иртетчӑҫ. Суймастӑп, ун чухне ташӑ пултарулӑхӗ малаш пурнӑҫра кирлӗ мар тесе шутланӑ. Тӑнче амӑшӗ – аслӑран та аслӑ Математика тесе йышӑннӑ.

– Кӑнттамрах танлаштарушӑн каҫару ыйтатпӑр. Чӑн-чӑн талант сӑмаха вара хӑваратпӑр. Математика, астрономи тата механика ӑсчахӗ Софья Ковалевская сукмакӑнчен парӑнсан, Мускав ҫулӗ хупӑнсан ӑсталла ҫул тытрӑн? Хуравччен ҫакна та хушам-ха. Пур пӑр тӑванлӑх пур санӑн Софья Васильевнӑпа: вӑл та илем пултарулӑхӗпе палӑрнӑ, сумла профессор, академик, Борден премийӑн лауреачӗ литература хайлавӑсем те ҫыртӑ! Унӑн «Нигилистка» повесне Раҫҫейре ют чӑлхепе те пичетлеме чарнӑ!

– Софья Ковалевская – маншӑн яланах ҫутӑ ҫӑлтӑр. Мускав ҫулӗ хупӑнсан Чӑваш патшалӑх университетне ҫул

тытрӑм. Чӑваш филологийӑпе культурологи факультетне кӗтӑм, унта хореографи специализацийӗ пурчӗ. 1-мӗш курсранпах культура кӗтретне пуҫӑпех пулрӑм. Аудитори-сцена урапи айне лекрӑм. Лидия Авенировна Поповӑна, Захар Иванович Григорьевӑна, Антонина Евсеевна Малина-Григорьевӑна ёмӑр-ёмӑр тав.

– Пӗчӑк чухне кам пулма ёмӑтленеттӑнчӗ?

– Тӑван шкулта математика вёрентесси – ачалӑхри ёмӑтчӗ. Аттенӗ школ директорне лартсан – текех ёнтӗ ахаль вёрентекен мар, школ директорӗ пулса ёҫлес билетчӗ. Хытӑ кӑмӑллӑ, дисциплина мурутлӗ, шкулти кашни иккӑмӗш вёрентекенрен тӑнчипе паллӑ математик тума ёмӑтленекен директор пек курайтӑмчӗ хама.

– Уйпуҫ шкулӑн директорӑпе – Алиса Александровнӑпа – калаҫасси пулмарӗ иккен.

– Ан та кала. Культура тӑнчин ҫулне суйласа илнишӑн атте халӗ те хушӑран хаш сывлатӑ: хӑрӑнчен математика учителӗ пулмарӗ.

– Асамлӑ чӑваш тӑнчине, халӑх культурин терменне чунпа кӑрсен чи асра юлни мён пулчӗ?

– Тӑван культурӑн ёҫченӑсемпе, паллӑ ҫыннисемпе паллашни, вӑсенчен вӑренни мӑне тӑратӑ. Профессионал ҫулӗ ҫӑмӑл мар. Аталанӑвӑн, ӑсталӑхӑн чикки ҫук. Ҫапах та чи асра юлни – 90-мӗш ҫулсен вӑҫӑнче-ҫӑнӗ ёмӑр пуҫламӑшӑнче республика тулашне тухса ҫўрени. Эпӗ ун чухне Анатолий Никитинӑн «Янташ» ушкӑнӑнче, малтанхи йышӑнче, тӑнчене чӑтретсе ташлатӑм. Ҫав вӑхӑтрах «Нарспи» ансамбле те ҫўреттӑм. Ларса-тӑма вӑхӑт пулман, вӑҫсе кӑна ҫўренӗ, пур ҫӑре те ёлкӑрнӗ. «Янташпа» чӑваш диаспори тӑрӑхӑсенче пур ҫӑрте те пулса курнӑ. Ун чух пире республика тулашӑнчи тӑвансем космонавтсене тӑл пулнӑн кӗтсе илетчӑҫ. Вӑсемшӑн эпир урӑх пурнӑҫран, чӑн чӑваш тӑнчинчен ҫитнӗ элчесем вырӑнӑнчехчӗ. Мӑнле шухӑшлатӑн: Шупашкар вӑсемшӑн мӑнлерех курӑннӑ-шутланнӑ?

– Парижан кӑшт пӗчӑктех те имшертӑрех.

– Париж айккинче тӑтӑр! Шупашкар вӑсемшӑн асам шев-липе капӑрланнӑн курӑнатчӗ. Унӑн шурӑ урамӑсем тап-таса. Хула чӑваш пуплевӑпе тулнӑ. Йӑри-тавра чӑваш юриссене шӑрантарасӑҫӗ. Шура Шупашкарта пурӑнма пўрнӑрен ҫыннисем пурте телейлӗ. Сӑваплӑх ытарӑнчи хула кашни чӑвашшӑн анне вырӑнӑнче. Аслӑ Атӑл вара – атте вырӑнӑнче.

– Республика тулашӑнчи чӑвашсемшӑн ҫӑҫ мар, кунта пурӑнакансемшӑн те шӗкӑр хуламӑр – турӑш-кермен. Ӑна Шура Шупашкар тесе ытарлӑн калани – вӑл ырӑлӑх-а-

самләх сүтипе сүталнинне паләртать.

Атәл сәртәнче лараканскер, вәл пирәншән аслә сәв-ап-киремет, хәвел хули шайәнче. Шел те, чун-асам тән-чин кәтретне сүхатсах пырать вәл – Атәлсири вәтам-а-халь хула шайә иләртүлләрех пулмалла чәвашсемшән.

– Юлашки сүлсәнче тәван диаспора та улшәнчә. Шу-пашкара асамлә хула пек курма пәрахса пырацсә. Нумаях пулмасть кәна ун пек марччә. Чәваш ялне концертпа пырсан чунпа сунса тәракансене юрәсем, ташәсем вәрентеттәмәр. Юрә-сәмә сьрнә электрон сәврашсем параттәмәр. Ун чухне наци костюмә те сүк ялсәнче. Пирән тумтире мәнләрех тытса тәпчәтчәс, кайран сәлеттерме үкерсе юлатчәс. Хамәра сән тәнче ұсакансем пекех туяттәмәр эпир. Сәкә пулә чи асра юлни. Фонограмма та пулман ун чухне. Пурте «чәрә» сәсәпа юрланә.

– Чәваш тәнчи витәр тухнә, ситмен кәтес хәварман темелле апла.

– Пире аякри тәвансем «вәсәкен туриллкәпе» ют планета синчен персе ситнә сьнсем пек йышәнни чуна та улштарчә. Хам чәваш пулнишән савәнма тытәнтам. Наци мәнәсләхә чун-чәрере йәва сәвәрчә. Унччен чәвашләх пирки пит шухәшласа та кайман эпә – мән пытарасси. Тәван халәх хушшинче сүрени чунән күснә усрә.

– Хавхалану сәл куә мәнле сәткенпе тапса тәнине пәлтәмәр. Вулакансене кәшт әнлантармалла: «Сарпике» ансамбле хула ачисем сүрецсә. Вәсем мән пәчәкрән чәваш культури ытамәнче чәвашла шәкәл-шәкәл каласса ұсмен. Тәван чәлхи вәсен вырәс, тәван культури – хула анләшә. Ёслеме сәмәл мар, сәмсә чунлисән сунаттисем хәш вәхәтра усәнә анәс. Шупашкар тулашәнчен сүрецсә-и ансамбле?

– Шупашкар районәнчен пур. Явәшран сүрет пәр ача. Ишлейрен пәр сәмьерен иккән килецсә. Әнланмалла ёнтә, пирән артистсем хамәр микрорайон хутләхәнчен. Вәсем: «Эпә – чәваш!» – тесе калама вәтанмацсә. Чылайәшә чәвашла та чиперех каласать. Ачасене кәна мар, ашшә-амәшнә те Чәваш сәр-шывәнче пурәнса тәван чәлхерен ютшәнмалла маррине әнлантаратпәр. Чәвашла пәлменнисем те майбән вәренсе пырацсә. «Как я не буду ходить в школе на уроки чувашского языка? Как потом буду смотреть в глаза Алисе Александровне?» – тесех каласцә тет киләнче. Пирән артистсем шулта та малтисән ретәнче: пурте тәнә пек «5» пәлләсемпе сәсә вәренецсә.

– «Сарпикере» мисә сүл ёслетән?

– Тәхәр сүл ситрә. Ёсрә хамәр меслетсем те пур ёнтә. «Сарпике» – халәх ташши ансамблә. Ачасене эпир халәх ташши картинче сәс тытмастпәр. Ытти ташәпа та иләртетпәр. Халә пирән 60 яхән питә пултаруллә сәмрәк артист. «Сарпике» 4 ушкәнран тәрәт. Ачасене сүлла уйәрнә. Икә ушкәнәнче аслә ачасем – халәх ташши ансамблә. Пәчәккисән 2 ушкәнә

– ансамблән кәсән, спутник пайәнче. Инкәк те пур – арсын ачасем ситмецсә.

– Пултаруллә артистсем таланчәпе түрех – ансамбле килнә-килменех савәнтарасцә-и? Ташлама пәлекенсем сәс суйласцә пуль сәк сүла?

– Талантлә ачасем сахал. Ахальтен ёслетпәр-и кунта? Ташша хәнәхтаратпәр, пултаруләхне аталантаратпәр – талантсем туптатпәр. «Нарспи» ансамблән коллективә питә туслә, сәкә та питә пәлтәрешлә. Ачисем кунта сүрәнәшән ашшә-амәшә те кәмәллә. Тулли мар сәмьерен те, тәләххисем те пур «Сарпикере».

– Хамән та «Сарпикене» сүрес килсе кайрә. Маттур вәрентекенсем пур чухне пәтместпәр-ха!

– Вәренсе тухсан ёс сүк-и тесе «Нарспи» клуба кәрсә пәхрәм. Тавтапус Лидия Евсеевна Константиновәна – хәпәл тусах йышәнчә. Маншән вәл тинәс маякә пекех. Ачасемпе ёслеме ташлама пәлни, кәмәл пулни, хавхалану тапса тәни сителәксәр. Каллех әс пухма күләнтәм: фитнес центрәнчи курсра ача-пәчан әш-кәлетке тытәмне (физиологине) вәрентәм. Пурнәс сәккүнә хытә: ёмәр пурән – ёмәр вәрен. Унсәрән путли нимән те пулмасть. Вәрентекенән яланах вәренмелле!

Хәрлә кәтес:

«Сарпике» – халәх ансамблә.

2013 сүлхи пәлләрах ситәнүсем:

– Пәтәм Рацсәйри («Ташә асамат кәперә») ташә искуствии фесиваль-конкурсән 1-мәш степенә дипломанчә («Сюжет вәйириллә ташә» номинаци),

– Пәтәм тәнчери «Наци пурләхә» IV фестивал-конкурсән 3-мәш степенә лауреачә («Эстрада ташши» номинаци),

– Республикәри «Ай, ташлар-и!» ачасен хореографи уш-кәнәсен фестивал-конкурсән 3-мәш степенә лауреачә («Бал ташши» номинаци),

– Пәтәм тәнчери «Сәлтәрсар» конкурсән 2-мәш степенәлә лауреачә («Наци пурләхә» номинаци),

– 2011 тата 2012 сүлсәнче те «Сарпике» Пәтәм тәнчери «Наци пурләхә» юрәпа ташә конкурсән дипломәсене тивәснә. Республикәри «Савәнтар, ташә!» конкурс дипломанчә. Хусанти А.Хусеинов ячәллә «Туссен вәйә карти» халәх ташшин XII фестивалән дипломанчә пулнине те асәнмалла. «Нарспи» клуб ертсе пынипе пурнәсәлакан «Асанне арчи» проектра та «Сарпикен» түпи пысәк. Халәх ташә ансамблән ертүси-балетмейстерне – Алиса Лукинана тәрлә сәртән адресланә тав сьрәвәсен шучә сүк. Чәваш Енре ансамблән ситмен кәтес, Шупашкарта вара ташласа кәртартман урам юлман. Сәмрәк артистсене вара тәван халәхән тата Рацсәй уявәсене ятар-ласа вәсем валли туса панәнах туйәнәт.

Владимир СТЕПАНОВ

Телей

Этем сүт тәнчене килсен унан пурнаҗ кенекине турасем мән сыраҗсә-ши? Тәнче усалә шәпа сыравәсене варттан улаштармасть-ши? Пирән пирешти-управҗасем яланах пире сыхласа сүресә-и?

Славәпа Ольга юнашар ялсенчен, 9-10 классенче пәрле вөрәннә. Чәваш халәхән сәпайләхне җакнашкал җамраҗсем тытса тәраҗсә тесе Славәна музейра экспонат вырәнне кайсах хумаллаччә. Шкул вөрәнсе пәтерчә – хәрсемпе каласса курмарә вәл ача. Ытлашшипех вәтанчәкчә. Класра пәр-пәр хәр тем ыйтсан та сәнәнче хәрлә светофор хыпса илетчә те сүхрәмран ялкәшса тәракан сүтәпа сисәтчә. Чәтма сүк именчәк йәкәтпе хәрсем сәмах чәнме апратчәс!

Улька вара каснә-лартнә чикан майриччә. Хәрә юлашкинчен хәсан вәтанса курнине ашшә-амәшә те ас тумастчә. Чәлхи вара лазер пайәрки пекех витәр шәтаратчә, сынна мар, тимәр трактора та тәххәм сүрмалла касса тататчә.

Шкул хыҗсән иккәшә те Хусана сүл суйларәс. Улька медицина училищине кайрә. Слава вара авиаци институтне кәчә – инженер-механик пулас терә. Вөрәнү сүлә умән – сүрла уйәхән вәсәнче җамраҗсем Хусана вөрәнме кайрәс. Пәр пуйәсах лараҗсә хайхисем. Пәр класра пәрле икә сүл вөрәннә пулсан та Слава пәлат хәс пек сивәч хәрпе пәр-ик сәмах каласса курнә-ши? Улька әнтә шәп нимуй пике евәр икә сехет чүречерен пәхса ларакан йышши хәр мар. Пуслать пуплеме каччәпа. Пәр вәхәт хәп-хәрлә пулса илсен, мәк-мәк тукаласан чәлхи усәлатә йәкәтән. Чиперех каласма пәлет иккен вәл! Тәләнсе вилсе каяс патне ситнә хәр-упраҗ чүтах вагон ураине сирпәнсе анмасть. Йәркеллә сынах иккен ку! Кам шухәшланә? Хусан-Канаш пуйәсәнче, романтика шәрши-марши те сүк, сынсемпе тулса ларнә вакунта пике чәринче әшә туйәм хыпса тухать. Нумай шутласа тәмасть хәр пәрчи, тәрук килә шсе кайнә каччәна Хусанта пәрле, арәмәпе упәшки пек пурәнар тесе каласа та хурать. Емөрәнче пусласа хәрпе каласса курнә Слава савәнсах киләшет. Туй тәвичченех пәрле пурәнма тытәнаҗсә хайхисем. Именчәк-вәтанчәк каччәсене әнәтә вара хастар арәмран.

Диплом илсен Улька офтальмологи центрәнче, Слава самолетсене сәнаса тәракан механик пулса әслеме тытәнчәс. Вәсен сәйминче икә ывәл үсет. Арсынән час-часах ытти хулана, тәрлә сәр-шыва командиров-

кәсене сүреме тивет. Пәррехинче Мускава кайма тухсан арәмә Славәна вәсемпе пәр класрах вөрәннә Таня патне кәрсә тухма ыйтатә. Вәсем пәчәкрәпех туслә пулнә. Сүлла яла кайсан Улька әна тәл пулнә та – тусләх сәнәрен чәрәлнә. Җавәнтанпа шәнкәравласах тәнә пәр-пәрне. Улька юлташә валли парне хатәрленә иккен, җавна памалла та иккен Славән тәп хуларә пурәнакан Таньәна.

Упәшки киләшет: Таньәна шкул пәтернәренпе курман. Тәл пулатә арәмән юлташне Мускавра – чүтах йәванса каймасть! Вәхәт пәр класра вөрәннә хәр пәрчине шелленә кәна мар, акәш-макәш юратнә. Ахаль те хүхәм Таня пире ситнә илемпе тулнә юмахри чиперке пулса тәнә! Славәна хәрарәм хай патне хәнана илсе каять. Хваттер хайән мар иккен унан. Вунә сүл, шкул пәтернәренпех, Мускавра пурәнәтә, пәччен хәр үстерет. Упәшки тепәр хәрарәмпа явәшса кайнә та сәймине пәрахса кайнә.

Тахсәнтанпах пәр-пәрне курманскәрсем чей әсәсә чун тәраниччен каласса лараҗсә хайхискәрсем. Җамраҗ чүх Таня ун кәмәлне кайнине те вәтана-вәтана пәлтерет арсын. Хәрарәмә те пытарса тәмасть: вәл та киләштернә иккен әна шкулта вөрәннә чүхне, айван әмәчәсәнче әна качча тухма та әмәтленнә. Мускава килсен кәмәллә каччәна тәл пулнә, качча тухнә, халә вара пәччен... хәрәпе иккәшә кәна. «Сан пек хитре хәрарәмран та уйрәлакан пур-и?» – әненәсшән мар Слава. «Пире мар, хәрарәм аркине юратаҗсә җав арсынсем», – әнлантаратә Таня, куҗсүл тухса каять хайән. Пәлханса-хумханса кайнә кил хусине ләплантарма ыталаса илесси сәсә юлатә хәнән.

Җакән хыҗсән Слава Мускава командировкәсене тәтәшах сүреме тытәнәтә. Арәмә әна Таня патне кәрсә тухма яланах хушса яратә, кучченәсәсә әсататә. Лешә вара арсынна куҗ пек кәтсе пурәнәтә. Сисәсәсә те – иккәшә юрату сүләмә әшне кәрсә үкәсәсә. Мускава пырсан савнә хәрарәмәшән мән кәна тумастә-ши юрату мәнне тин пәлнә арсын? Лешә: «Вакка кутән сик!» – тесен пәрлә шыва нимән те мар пуҗ хәрлә чәмәтә. Ирпе әсә хайән машинипе лартса каять, әсрән пырса илет. Сүла май

ресторана е кафе не кёрсе ларать мӕшӕр «кӕвакарчӕн». Пушӕ вӕхӕтра вара музейсене каяцсӕ, цӕрлехи Мускав урамӕсемпе киленсе цӕрецсӕ.

Улька упӕшки улшӕннине туйса илет: хӕрарӕм чӕри сисет тецсӕ вӕт. Пӕхма цемье пурнӕцӕ кал-кал пырать, Слава яланхи пекех сӕпайлӕ, тимлӕ. Пур пӕр темӕн цит-мест упӕшкипе арӕмӕн каласӕвӕсенче – чун ӕшши цитмест. Арсын ют хӕрарӕма иленнине чухлать-ха Улька, ним тума аптрать. Цамрӕк чухнехи пек хӕруллӕ мар вӕл, пурӕнса та кӕшт ывӕннӕ. Ачисене пӕхмалла, асли шукола та кайрӕ. Укца-тенкӕ ӕнчен хӕсӕк пурӕнмацсӕ вӕсем. Больницӕра ӕнтӕ ылтӕн цӕл куцӕ тапмасть, Слава вара нумай ӕслесе илет, машинисене те улӕштарсах тӕрӕть: пӕринчен тепри чӕнкӕрах. Темле арсынпа та унашкалли пулса иртет тесе Улька нимӕн те чӕнмест, «космонавт юрату услӕхӕнчен таврӕнасса» кӕтет.

Лешӕн «вӕсӕвӕ» вара нумайлӕхах иккен. Тания цумне цилӕмпе цыпӕцтарнӕ пекех цыпцӕнса ларать. Мускаври еркӕнӕ те туйӕмсен шурлӕхне путнӕцем путса пырать. Слава тӕп хулана вӕцтерсе цитмессерен хӕрне юлташ хӕрӕ патне цывӕрма ӕсатать, вӕсӕ-хӕррисӕр пыл та цу уйӕхне пылаккӕн тӕсма ан чӕрмантартӕр тет.

Пӕррехинче Слава Мускавра командировкӕра чухне ун патне кӕспа арӕмӕ шӕнкӕравланӕ. Ваннӕран тин цӕц тухнӕ Тания сисмест те – Славӕн телефонне илет те шӕнкӕрава хуравлать. Пӕччен пурӕннӕран пӕчӕк сӕтел цинче выртӕкан телефона тытма хӕнӕхнӕ та – чухласа та ӕлкӕреймест. «Кам ку? Слава мар-им?» – тесе ыйтсан каллех: «Салам Улька!» – тесе перет те ярать. Хӕй мӕн хӕтланнине ӕнланса илсен часрах телефона цунтерет те лартать.

Упӕшки кам патӕнче «хӕна цуртне» чарӕннине ӕнланса илме йывӕр пулман Улькана. Цак кунтан пӕр класра вӕрӕннӕ хӕрарӕмсен туслӕхӕ пӕтет. Слава семьене упраса хӕварас, ачисене ура цине тӕратас тесе Улькапах юлать. Арӕмӕ ӕна тек нихӕсан та Тания патне ан пынӕ пултӕр тесе сӕмах партарттарать. Лешӕ айӕппе йышӕнса «честное пионерское» тет. Тепӕр цур султан Тания Мускавра цӕнӕрӕн качча тухать. Упӕшкипе чиперех пурӕнса каять, лешӕ унӕн хӕрне те тӕван тӕпрӕнчӕкӕ вьрӕннӕх йышӕнать.

Юрату историйӕ чиперех вӕсленчӕ. «Космонавт» аранах туйӕм услӕхӕнчен цӕр цине таврӕнчӕ. Пурте йӕркеллӕ темелле. Цапах та Мускавра пулкаланӕ чухне Слава Таньӕпа халӕ те тӕл пулать... Лешӕ те ӕна манаймасть, чӕринчен кӕларса пӕрахаймасть.

Цак истори хьцсӕн шухӕша каян вара: пӕр-пӕрне юрата-кансем телейлӕ тетпӕр – цака-и-ха вӕл телей?

МАРТА

Салам, «Самант» тусӕсене! Юлашки вӕхӕтра сӕнатӕпа та – телейсӕр хӕр-упрац журнала цыру цыраса чунне лаш яртарса кӕмӕлне кантаракан меслет тупнине асӕрхатӕп. Манӕн та черет цитрӕ иккен куцсуль кӕларма – эх, анне-аннецӕм, эсӕ цӕц-им – кам шухӕшланӕ ӕпӕ те журнала цыру цырасса?

«Самантра» икӕ самант пӕхса тухасшӕн – хампа, телейсӕр, цут сӕнталӕк кӕрентернӕ хӕрпе ӕнтӕ, цыхӕннӕ вӕсем. Ман пеккисем татах пур, япӕх тӕлӕшӕпе тӕнче пӕрре те хӕсӕр мар вӕт. Халӕ вара куцсуль тӕксах икӕ самантпа паллаштарас. Анекдотри пекех, пӕри вӕсенчен савӕнӕслӕ, тепри – хурлӕхлӕ. Халӕх хӕнӕхнӕ йӕлана пӕсас цук, лай-ӕххинчен пулсас.

Савӕнӕслӕ самант. Мӕне-мӕне те – хӕхӕм пӕв формулине вьрнӕсаятӕп ӕпӕ, кӕрсе тӕраятӕп. 90x60x90 ӕталон – шӕпах маншӕн. Кӕкӕр – 91 см, пилӕк – 62 см, купарча – 93 см. Цуллӕшпе вара ӕпӕ 177 сантиметр. Аптрамалла мар, Афродита-Венерӕран кӕшт кӕна кая (те – малта). Цӕллӕ кӕлеллӕ пушмак тӕхӕнсан чӕваш каччисем цине пӕлӕт тӕрринчен пӕхса цӕретӕп.

Хурлӕхлӕ самант. Хӕхӕм пӕв формулине тӕват-тӕмӕш кӕтарту кӕртсен, чӕр куцци тавра вьссӕн – мӕн пулса тухатчӕ-ши? Купарча тавра вьсӕни чухлех мар та, цапах та кирлинчен ытлашшипех пулатчӕ. Вьссӕ пӕхман, цыру цырнӕ хьцсӕн ятарласа хӕтланса пӕхатӕп. Ӕнлантӕр пуль: кукӕр ураллӕ ӕпӕ. Сӕн-пуспа аптраматӕп пулсан та – тӕкӕрте Мерлин Монроран кая мар чиперкке мана куцран пӕхатъ тесе ӕнентерместӕп, цапах та сӕн-сӕпатпа пит тиркемеллех мар. Манран чылай начартараххисем мӕй таран йӕри-тавра. Хуть вьртса йӕр – нимӕн те тӕваймастӕн, Цӕр чӕмӕрӕ тӕрӕх кукӕр урасемпе утса цӕреме тивет!

Йӕкӕтсем хӕрсене сӕнне кура килӕштерессӕ тенине пит ан ӕнерӕр, хӕрсем! Кӕлетке-ура хитре-хитре маррине мӕнлерех пӕхацсӕ – тиркессӕ тата, цӕр цӕтмансем! Сӕнатӕн та – урамсемпе мӕшӕрсем ыталанса цӕрецсӕ. Хӕш-пӕр хӕрӕн сӕнӕ лашанни пек, цурхи вьцӕ вӕрӕм туна та пырса ларма хӕрӕ ун цине. Цапах вӕл каччӕна цавӕтнӕ. Мӕншӕн тесен урисем тӕрӕ те хитре. Эх, хӕр ури – хӕр-упрацӕн цур пурнӕцӕ!

Ӕпӕ вара пӕчченех цӕретӕп урампа. Кашни иртен-цӕрен манӕн кукӕр урасене витӕр шӕтарасла сӕнанӕнах туйӕнать. Кашни тӕл пулнӕ каччӕ манран кулнӕ пек. Йӕкӕтсем тиркесе сӕнанӕран цурӕм та хӕп-хӕрлӕ, хӕвелсӕрех пьсӕхет. Цук иккен кукӕр ураллӕ хӕрӕн телей тени. Юратъ ун пекки цут тӕнчере пӕччен мар...

Редакцирен. Редколлегире ура тӕрлетекем ӕста хирургсем суккишӕн хамӕр та питӕ хурланатпӕр. Нимӕнпе те пулӕшаймастпӕр тесе каламастпӕр цапах та. Цитес номерте кукӕр ураллӕ хӕрсем илем ӕталонӕ шултаннине аса илӕпӕр. Пулнӕ ун пекки те!

Ылтӑн Урта саланса кайсан Атӑлси тӑрӑхӑн стратеги пӑлтерӑшӑ хӑрушла ӱсет. Геополитика ыйтӑвӑ пӑрре: Атӑл кам аллинче – ҫавӑ ҫенӑ патшалӑх ҫӑмӑртать. 1551 ҫул. Хусан-Мускав хирӑс тӑрӑвӑ юпа уйӑхӑн 2-мӑшӑнче тӑппипех пӑчланать. Ылтӑн Урта вырӑнне Раҫҫей ҫекленет, Мускав патшин самани ҫитет. ҫенӑ патшалӑх православи хӑттипе йӑркеленме тытӑнать.

Юпан 3-мӑшӑнче вырӑссем вилнисене яра кун пытарса хулана кӑштах тирпей кӑртеҫҫӑ. ҫакӑн хыҫҫӑн IV Иван элпӱ, историре Хаяр ятпа юлнӑскер, юпан 4-мӑшӑнче Хусана курма кӑрет. Хан керменне пӑхса ҫаврӑнать, ханлӑх хыснине шутласа тухма, хӑйӑн пичетӑпе ҫапма хушать. Алла лекнӑ Хусан мул-тупри вара пӑр-ик михӑ кӑмӑл ҫеҫ! Ытти – темиҫе михӑ пӑхӑр укҫа! ҫакна кӑтмен Иван элпӱ ҫӑтайман – аптранӑран та тарӑхнӑран пӑр миххине пырса тапса хасаланӑ. Хусан ханлӑхӑн хыснине йӑрсӑр-мӑнсӑр пач ҫухалнӑ.

Хысна тӑп мичӑтре упранныӑ, уншӑн явапли Чапкун Отучев атталӑк (аталык – аслӑ чиновник) пулнӑ. Хан мул-туприпе ҫыхӑннӑ чи анлӑ сарӑлнӑ хавхана ӑненсен – хыснана сӑм ҫӑрле Кабан кӑллине вӑрттӑн пытарнӑ. Мул-тупри виҫӑ пайран тӑнӑ: 1) ылтӑн-кӑмӑл тата ытти хаклӑ металл ҫӑмакисенчен, 2) тӑрлӑ патшалӑхра ҫапнӑ ылтӑн-кӑмӑл укҫаран, 3) Хусан ханӑсене парнеленӑ хаклӑ тӑрлӑ тупраран, ҫӑр трофейӑсенчен, ювелир илемчӑкӑсенчен (виҫҫӑмӑш пайӑ чи хакли). Хыснана лайӑх сӑмалаланӑ 6 пичӑкене хунӑ пулат, кашни вӑсенчен 400 пӑта яхӑн туртнӑ тет. Ултӑ тонна ҫурӑ яхӑн мул!

Мул-тупрана пытарас ӑҫе ертсе пынӑ Чапкун Отучева тӑпӑр кун тутарсем хӑйсемех темле ҫылӑхшӑн вӑлернӑ – сутӑнчӑк тесе айӑплани паллӑ. Хысна упранныӑ мичӑтри тӑн ҫыннисем те Куль Шариф сеидпа пӑрле кайран ҫапӑсура пусӑсене хунӑ. Чӑрӑ юлнисем хан керменне чакнӑ. Ултӑ пине яхӑн ҫын пуҫтарӑннӑ унта, вӑсем Иван патшана парӑнма килӑшмен – пурте ҫапӑсура вилнӑ. Хысна вӑрттӑнлӑхне пӑлекенсенчен пӑр ҫамрӑк мулла ҫеҫ чӑрӑ юлнӑ тет. Ватӑлсан, вилес умӑн каласа хӑварнӑ та ӑнтӑ вӑл хан мул-тупри ӑстине.

Рафаэль Мустафин ҫыравҫӑ аса илӑвӑсенче те пур хысна ыйтӑвӑ. 60-мӑш ҫулсенче вӑл «Хусан ҫутисем» журналта ӑҫленӑ. Пӑррехинче ун патне пӑр старик пынӑ. Вӑл Азимовсен авалхи те чаплӑ, Хусан кнеҫӑсен ӑратӑнчен тухнӑ. Ват ҫын ҫыравҫӑна мул-тупра ҫӑнахах та пур, хысна кӑлӑн ҫурҫӑр ӑнче, «Спартак» атӑ-пушмак комбинатӑ патӑнче тесе пӑлтернӑ. Ӑста пытарнин шӑп тӑлнех калайман вӑл, ҫапах та мул-тупрана тупмалли вӑрттӑнлӑха пӑлетӑп тенӑ.

Кабан кӑллине вӑрттӑнлӑхне пӑлес текенсем яланах тупӑннӑ. Чикӑ леш ӑнче те канӑс паман хула кӑлли. XX ӑмӑр пуҫламӑшӑнче Америкӑри пӑр компани Хусан хулин Думинчен миллион ҫурӑ долларла Кабан тӑпне тасатма ирӑк ыйтнӑ. Океан леш ӑнчи «экологсем» кӑлӑре мӑн тупнине хӑйсене хӑвармаллипех ҫырлахнӑ. Хусан Думи килӑшмен. XX ӑмӑрӑн 20-мӑш ҫулӑсенче пӑр ҫивӑч ҫын

мул-тупрана тупас тесе вӑрттӑн акционер пӑрлӑхӑ те туса хунӑ! Мул шырама укҫа уйӑрсан вара Хусан Остап Бендерӑ темшӑн Кабан кӑлли пирки манса кайнӑ, пур нухрата пуҫтарса чиксе тухса тарнӑ.

Кабанра мул-тупра пуррине «ҫирӑплетекен» ӑҫ-пуҫ 1950 ҫулта пулса иртнӑ. Кӑлӑре пӑр арсын путса вилсен унӑн ӱтне тимӑр «чӑрнесем» ывӑтса шыранӑ. Пӑр «чӑрни» шыв тӑпӑнче темрен ҫакланнӑ, кимӑрисем аран-аран туртса кӑларнӑ ӑна. Вӑл иккен пыҫӑках мар, анчах пичӑ йывӑр пичӑке пулнӑ. Кимӑ ҫине тиес тесе тӑрмашнӑ чух пичӑке вӑҫерӑннӑ те шыва путнӑ. Тем пек шырасан та, водолазсене ҫӑнсен те тупайман ӑна. Кӑлӑ тӑпӑнчи темиҫе метр хулӑнӑш юшкӑн ҫӑрмантарнӑ.

Хусан хыснине ӑста пытарма пултарни ҫинчен тӑпӑр тӑшмӑртӑ те пур. Мул-тупрана кӑлли мар, кремльтех пытарма пултарнӑ. Мӑншӑн тесен штурм вӑхӑтӑнче пуянлӑха кремльтен вӑрттӑн илсе тухса кӑлӑ патне илсе кайса никам курман чух шыва путарасси пичӑ иккӑленӑллӑ. Хыснана Кабан патне турттарса кайнӑ чух вӑл вырӑссен аллине те лекме пултарнӑ!

Пуянлӑх 6,5 тонна кӑна мар пулнӑ. Тӑслӑхрен, 1551 ҫулта Хусанта чи пуян ҫын кам пулли паллӑ: крым кнеҫӑ Коҫақ (Кучан-оглан). Хусана вӑл Сафа-Гирей ханра ларнӑ чухнех пынӑ – 1549 ҫулчен апла. Хӑйӑнне пӑрле вӑл пичӑ нумай мул илсе килнӑ. 1551 ҫулта хуларан тарсан Кучан-оглана тытнӑ, пуҫне каснӑ. Унӑн мул-тупри вара Хусантах юлнӑ. Хӑшӑсен шучӑпе, хыснара сахалтан та 190 тонна яхӑн пуянлӑх упранныӑ. ҫакӑн чухлӑ тупрана вара ниӑпле те Кабана путарайман. Мул – кремльте, карман-килтен (крепосран) тухман вӑл.

Ҫавӑнпа хыснана Чапкун Отучев атталӑк керменӑ ларнӑ ҫӑртен шырама тытӑнмалла тесӑҫ. Унӑн ҫурчӑ вара авалхи кремльӑн Крым хапхисемпе юнашар вырнаҫнӑ пулнӑ. 1917 ҫулхи революциччен ҫак вырӑнта Шамиль ҫурчӑ ларнӑ. Хусансем каланӑ тӑрӑх, ҫурт айӑнче ҫӑрай ҫулсем пулнӑ. Апла пулсан, кремльӑн Крым хапхисенчен аякра та мар ҫӑр айӑнчи вӑрттӑн вырӑн пулнӑ. Геологсем тӑпӑнӑ тӑрӑх – Хусанта ҫӑр айӑнче темиҫе карст ҫӑр хушӑкӑ пур. Вӑсенчен пӑри Крым хапхи патӑнчех!

Иван элпӱ Хусана хупӑрласа илсен Чапкун Отучев хӑйӑн тарҫисемпе уйӑха яхӑн килӑ айӑнчи ҫӑр хӑвӑлне мул-тупра пытарнӑ пулса тухать. Хусана илнӑ кун ӑна мӑншӑн сутӑнчӑк тесе вӑлернине чухлама пулат пек: вырӑссем ӑнне куҫса хысна вӑрттӑнлӑхне ан пӑлтертӑр тенӑ.

Хусан ханӑн мул-туприпе ҫыхӑннӑ хавхасен пӑр йӑваш вырӑнӑ пур. Ӑнчен те хыснана пытарма Нухай уртинчен Хусан ханне ларма ҫӑнсе илнӑ Едигер Магомед (Тимӑр Кутлу (Хӑтлӑ) ратнинчен) хушнӑ пулсан – хысна ыйтӑвӑ тӑмастчӑ те. Едигере Иван элпӱ тыткӑна илнӑ, Мускава илсе кайнӑ. Чингисхан юнӑнчен тухнӑ хана Иван патшалӑх канашне те кӑртнӑ. Чингисхан ратнин тӑхӑмӑ ислам тӑнне тытакансем ӑнче тӑрек ан илтӑр тесе ӑна православиене ҫавӑрнӑ. 1553 ҫулхи нарӑсӑн 26-мӑшӑнче Едигер Мускав юхан шывӑнче тӑне кӑрет, Симеон Касаевич пулса тӑрать. Нумай та вӑхӑт иртмest – Мария Андреевна Кутузовӑна качча илет. Иван элпӱ ӑна Звенигород хулине парать. Симеон-Едигер 1565 ҫулта вилнӑ, ӑна Чудов мӑнастирне пытарнӑ (аслӑ кнеҫсене пытарнӑ мӑнастир).

Ӑнчен те Хусан хыснине тӑп мичӑтрен урӑх ҫӑре пытарнӑ пулсан, Едигер хан ун ҫинчен пӑлмен пулса тухать-и? Е Хаяр Иван мул-тупрана тӑкӑнмен – «хура кунсем» валли хӑварнӑ?

Хусанпа ҫыхӑннӑ урӑх мул-тупра патне эфир татах таврӑнӑпӑр-ха: вӑрттӑнлӑхсемпе Хусана ҫитекен ҫук Атӑлҫире.

Ускатум КИНСИ

Амазонсем

Таван халăх арсыннисене кетмен шухăшпа саванта-рар. Пирен неселсен асатте-неселсем те сиче вярман леш енчи хурăн тӳрринчен амазонкасемпе таван пулма пултарасӑе. Ази йӳркенесен – кусса сӳрекенсен, номадсен – хаш-пӳр йӳхесем е уртисем мӳн сӳм авалтанпах Аслӳ ӑеӑен хире тухса хальхи Монголи тӳрӳхенчен Вӳтаӑӑр тинесӑе патне ӑитнӑе. Чингисхан вӳхӳтӳнче те «юлашки тинес патне ӑитмелле» тени менталитетри никӑслӑе курӳм. Юлашки тинес вара монголсемшӑен Китай леш енче кӳнтӳрта мар, ӑеӑен хир тӳрӳх анӳсра вьртнӳ – Вӳтаӑӑр тинесӑе вӳл. Мӳн авал-ӑлӑекех пулкаланӳ Ази йӳркенӑсем Хура тинес, Кавказ тӳрӳхенче. Китай ӑул ӑыравӑсенчен паллӳ Каньгюй (Хунцуй) ӑӑр-шывӑе пирен эрӳченхи ӑмӑрте Азири Талас юхан шывӑе Европӳри Атӳл хушшинче сарӳлса вьртнӳ.

Грек ӑӑлхинчен куӑсарсан амазонка «ама ӑын» тинене мар, «кӳкӳрсӳр» тинене пӑлтерет. Халӑе вара хӳвӳра авалхи грексем вьрӳнне лартӳр та Азирен тӑнче касса килнӑе юлан утӑсемпе тӑл пулсан вӑсен куӑне мӳн курӳни пирки шухӳшлӳр. ӑакна та аӑрхаттарар. Эллинсен тӑнчинче скифсем-перссем, кавказсем кӑреӑе сухаллӳ ӑынсем. Вӳрӳм ӑӳӑе вулле ярса ӑӳрекен ар ӑынсене курман та грексем. Ази йӳркенӑсем вара сухалсӳр, ӑара питлӑе. Грексемшӑен юланутӑӑ ар ӑынсем пӳхма хӑрарӳм пекех. Сухалсӳр-мӑнсӑр, вӳрӳм ӑӳӑесене сапаланӳ. Е ӑивӑтленӑе – ун пекки те пулнӳ. Акӳ вӑсем – амазонкасем: кӳкӳрсӳр ӑуйӳсем!

Чӳвӳш хӑрарӳм кӑпи кӳраллӳхӑе – куӑ тулли. Тӳрех курӳнатӑе: вӳл вӳрӑӑ ӑи-пуӑӑнчен «ӑуралнӳ». Хушпункенӑе вара – хӳтӑлев ӑуй-кӳралӑе. Унӳн тытӳмӑе – юлан утӑӳана юрӳхлӳ ӑи-пуӑ. ӑуран ӑапӳӑакан валли мар ӑак тум. Аркӳллӳ кӑпене кӑскетсен вӳл та куртка пулса тӳрӳтӑе – лаша утланса ӑӳремелли тумтир. Кӑпе арки тахӑан курткӳн ӑуй сыхчи вьрӳнӑнче ӑӳренӑе. Сӳнӳр-ха эрешсем ӑакса тултарнӳ, тухьӳ-хушпу тӳхӳннӳ чӳвӳш хӑрарӳмне. Хӑӑс-ухӳ кӳна ӑитмест ӑи-пуӑне «тултарма»! ӑавӳнна чӳвӳш асламӳш-несӑлӑсем амазонкасем пулнӳ тесе ӑненекенсем нумай. Шупашкарта хӑр ӑуйӳсене чысласа палӳк тахӑанах лартмалла та вӑт – хамӳртан хамӳр хӳрани пӑтерет.

Чӳнлӳха пытарар мар, пӑлтерер: хӑрарӳм кӑпине эрешлекен тенкӑе-тухьӳ ар ӑын ӑар ӑи-пуӑӑнчен кӑнӑе. ӑак хӳтӑлев ӑуй-кӳралӑе сӑм авалтанпах кӑмӑлтен пулнӳ теме те пулатӑе. Мӑншӑен тесен тимӑр тутӳхӳтӑе-ӑӑрет, ӳна тасатса ӑупа сӑрсех тӳмалла. Унӳн ӑмӑрӑе кӑске. Кӑмӑл ӑи-пуӑ вара ӳруран ӳрӳва пыратӑе, ӑуйӳслӳхне те, хакне те ӑухатмасть. Кӑмӑл микроб-бактерине пӑтернине те манар мар. ӑакнашкал хӳтӑлев юна, сурана варласа шыӑӳантармасть, чире ямасть.

Истори докуменӑсенчен паллӳ «кӑмӑл пӳлхар» этноним та ӑак шухӳша ӑирӑплетет. Хӑрарӳм кӑпипе тӳхӳнакан саппун пирки те каласа хӳвармалла. Кӳрал ӑи-пуӑра вӳл та ытлашши мар. Юланутӑӑсем ӑлӑек-авал саппунсене пӑрле илсе ӑӳренӑе, ӑуран ӑапӳӑмалла чухне вӑсене ӑакнӳ. Саппун та – хӳтӑлев ӑуй-кӳралӑе. Вӳл вӳхӳтри саппуна тир-сӳрантан тунӳ, унӳн хӳтӑлӑхне те тенкӑедемпе вӳйлатнӳ. Тенкӑе кӳрал-ӑи-пуӑ ӑуйӳӑа пит хӳтӑлемен те пек туйӳнатӑе. Кӳпе (кольчуга) е алпар (рыцарь) питлӑхесем мар та – шанӳӑсӳр пек. Манар мар: ӑапӳу пулсан мар малтанхи тапхӳрта кӳна ӑуйар (воин) хӑспе-пуртӳпа сулмаклӳн сулса хӳрушла ӑапма-каσμα пултаратӑе. Кайран ывӳнтаратӑе те ӑапӳм вӳйӑе улшӳнатӑе. Тарӳн мар сурансем ытларах амантаӑӑе ӳте. Пит хӳрушах мар сурантан вара – вӑӑӑмсӑр хускалнӳ май – юн чарӳнми юхӳтӑе. ӑын халтан каятӑе те ӑӑре ӳкет. ӳна вара ыттисем таптаса ӑеӑ каяӑӑе. Сулмаклӳхне ӑухатнӳ хӑӑ ӑапӳмне тенкӑе-хӳтӑлев чиперех тытатӑе, ӳте суранлатма памастӑе.

Нимӑнле номадсем те мар, классикӳллӳ амазонкасем куӑ умне тухса тӳрӳӑе!

Амазонкасем пирки калакан хавхасем тӑрлӑ ӑӳл куӑран пултарӳннӳ. «Истори ашшӑе» Геродот ӑырса хӳварнисем тавра кӳлӑленнӑе. ӑак хитре мифсене ӑуралма, тен, Ази юлан утӑисем те пулӳшнӳ?

Портрет сӳн ӳкерӑкӑе А. МИНЕЕВА-МАРТЫНОВӳН.

Олеся ВОИ

↔ Джек ЛОНДОН

Пурнайса Юратни

Уксахласа - вёсем юхан шыв хёрринелле анассье, акә пёри, малта пыракани, - чул муклашкисен сапаланчакёнге таканчө те сулланса илчө. Иккөшө те ыванна, вайран кайна, сәнёсенче - чәтәмлә пәханулаҳ сөмө: нумай вәхәт төртленнин палли. Хул пусқисенчен чөн хәюпа сыхна йывәр төркөмсем усанна. Иккөшө те пәшалпа. Вёсем пөкөрөлсе, пусёсене ланча усса, кусёсене сөклөмөсөр пырассьө.

- Пытарса хунә сөртен икө патрон та пулин илсен тем пөкөхчө те, - төрө пөри.

Сасси унан сүрөк янарәт, пачах та туйәмсәр. Пөлтерөшсөр каласәва пулах-тәр - унан сүлташө, чулсем сннче кәпәкланакан сөт пек шура шыва тин сөс ярса пунасскер, әна нимән те хуравлармө.

Пөрөмөшө хысқан иккөмөшө те юхан шыва көчө. Вёсем аттисене хывмарөс, - шыв вара пәр пек сивө; сав тери сивөрен урисем, саван пөкөх ури пүрнисем шанса хытрөс. Выран-выранпа шыв чөр кусқисенчен пыра-пыра сәпат, вара иккөшө те төрөк сүхатассьө те сулланассьө.

Иккөмөш сүрөвсө якә чул сннче шуса кайрө те чутах үкетчө, ыратнипе хыттан кәшкәрсә ячө, сәпах та ури сннче тытәнса юлчө. Унан пусө савранәт ахәр, - вәл сулланса илчө, сывләшран сәтәрласа тытасшәнла - ирөклө аллипе суланәт. Акә төрөвлөчө, малалла ярса пусрө, анчах каллех сулланәт, чутах персә анатчө. Вара тинөх чарәнчө те хайөн сүлташнө төсет: лөшө савранса пәхмасәрах малала утәт.

Хысалти хускалмасәр пөр минута яхән тәрәтө ёнтө, - темән уйланәт төйөн, унтан хыттан кәшкәрчө:

- Билл, итлө-ха, эпө ура шәмминө сиктөртөм!

Билл сөт пек шура юхан шывпа малалла ләкәштатәт. Вәл пөр тутчен те савранса пәхмарө. Иккөмөшө хысалтан пәхәт, сән-пичө малтанхи пөкөх тәмсайла сүрөк пулин те - кусёсенче тухсәх сәнланчө, - аманна пәланән сәлла.

Билл төпөр сывранра ёнтө, малалла танккәт. Юхан шыв варринчө тәрәкани юлташөнчен куснө илмөст. Тути сав тери хытә чөтрөнөрен хөрлө хытә майәхө те хускалкатәт. Вәл кушәхна тутинө чөлхи вөсөпө сүласа илчө.

- Билл! - кәшкәрчө каллех.

Ку - инкөкө сәкланна сыннан шанәс пөтнөлөхри кәшкәру тилмөрөвө, анчах Билл пуснө савәрса пәхмарө. Унан юлташө пөкөрөлнө те сәнәт: акә Билл тайкалана-тайкалана, уксахласа, такәна-такәна сөвөк тайләмпа уләхәт, акә горизонтән хумлә-хумлә, пысәках мар сәрт тәррисен йөрөпө танлашрө; Билл сәрт шәртөнчен қасә сүхаличөнөх төмсөлсө тәчө. Чылайччен. Вара тинөх қаялла савранчө те йөри-тавра васкамасәр пәхса савранчө; Билл кайна хысқан вәл төнчө усләхөн сәк саври-ункинчө пөччөнөх юлчө.

Горизонт сийөнчөх төксөм хөвөл сүтатәт, вәл төттөмлөхпө сәра төтре витөр курани-курәнми сөс, төтре карри сав тери сәра - чикки те, вөсө-хөрри те куранмасть.

Пөр уринчен күлепин пөтөм йывәрләхөпө төрөвлөнсө сүрөвсө сөхөтнө қаларчө: тәваттә иртнө. Юлашки икө эрнөрө вәл күн шутнө сүхатрө; утә уйәхөн вөсө ө сурла уйәхөн пусламәшө тәнәнран пөлет: хөвөл сүрсөр-анәсра пулма кирлө. Вәл кәнтәрәлла тинкөрчө, төшмөртөт-уйланәт: тәста савәнәт, сивлөк сав сәртсен хысөнчө, Пысәк Упа күлли выртатә, савәнәтлөх Поляр ункин хәрушә сүлө тәсәлатә Канада түрөмлөхөпө. Сүрөвсө шәпах варринчө тәрәкан шыв Коппермайна көрөт, Коппермайн вара сүрсөррөллө юхәт,

Сүрсөрти Пәрлә океанән Коронаци күлмөкнө тухәт. Хай вәл унта нихәсан та пулман, анчах пөррөхинчө сав вырансөнө Гудзон күлмөк Компанийөн картти сннчө күрнәччө.

Вәл сүт төнчен хай пөр-пөччөн тәрса юлна савра-хутләхнө қаллех пәхса савранчө. Укөрчөк хаваслах мар. Лутра сәртсем горизонтә хумлә-хумлә пөр өвөрлө йөрпө савәрса хупланә. Йывәсөсем те, төмсөм те, курак та сүк, чикөсөр хәрушә пуш хирсөр пуснө - нимән те! Унан кусёсенчө хәрав үкөрөнчө.

- Билл! - пәшәлтатәт вәл, унтан қаллех. - Билл!

Вәл пәтранчәк шыв варринчө күкленсө ларчө. Халө әна вөссөр-хөрсөр пуш хир хайөн никам-нимән сирейми вәйөпө лапчәтсә, хайөн хәрушә ләкәләхөпө пусәрәнтәрсә тәрәт. Вәл сив чир чухнөхиллө чөтрөнөс илчө, акә пәшалө шыва үкрө. Сәкә әна аптәрәвран қаларчө. Вәл хәравнө сирчө, шәм-шакнө қарәнтарсә аллинө шывалла усрө те пәшалнө хыпашласа тупрө, унтан төркөмнө сывәхарах, сулахай хул пусқи сннө кусарчө, - ыратәкан уринө қапла тивө пусәрәнтәрмасть, унтан майөпен-майөпен асәрхануллаән хускалчө те - ыратнәран питнө пөркелөнтөрсө сывран хөрринеллө кусма пикөнчө.

Вәл чарәнми утәт. Ыратнинө уямасәр, шанәс пөтөслөхлө хәюләхпа вәл сәрт тәрринө хыпаланса уләхрө, - шәпах унта сүхалчө пасәр Билл; аран-аран тайқаланса, уксахласа пыракан Билл пөкөх халө вәл хай те куләшла та элөс-мөлөс куранәт. Анчах сәрт шәртөнчөн вәл тарәнәх мар айләмра никама та курмасть! Әна қаллех хәрав хуптөрлөсшөн, әна қаллех сирсө ярса вәл төркөмнө сулахай хул пусқи хөрринеллөх шутарсә кусарчө те уксахла-уксахла аялалла анма пикөнчө.

Айләм төпө шурләхлә; сәра мәк шыва губка өвөр сәтатәт. Қашни утәмсерөн ури айөнчө пылчәк сирпөнөт, моқасин төпө нүрлө мәқран лачәртатә-лачәртатә уйрәлатә. Билл йөрөпө пырас төсө сүрөвсө күлленчөкрен күлленчөкө чулсем сннө пуса-пуса қасәт; чул муклашкисем мәкләхрә сөр-сөр утрав өвөр.

Пөччөн юлсан та сүлтан пәрәнмарө. Пөлет: қаштах қаять те вәл хәтлә сөрө ситөт; унта, пөчөк Титчинничили күлли тавра, лутра та имшер, хәрәк пихтәсөмпө чәрәшсөм үсөссьө; вырәнти чөлхөпө «Пөчөк Патаксен Сөр-шывө» төкөн сәк күллө сырма юхса көрөт, - унта шыв пәтранчәк мар. Сырма сывранөсенчө хәмәш үсөт, - сәкна вәл лайәх ас тәват, анчах йывәсөм унта сүк; вәл сырма хөррипө тәвалла шыв пайланна төлө ситиччөнөх қаять. Шыв чиккинчө хөвөл анәснеллө юхәкан төпөр сырма пусланәт. Ун хөррипө вәл Диз юхан шывө төлнө тухәт те унта үпнө вырттарна кимө төпөнчө вәрттан шәтәк тупат. Чул муклашкисем қупаланә сәк шәтәкә патронсем, вәлта йөпписөмпө сиппинө, пысәках мар тетөл пытарнә, - тәрәнкаласа пурәнмәләх тупмәшкән мөн кирли пөтөмпөх. Тата унта сәнәх пур - чән та, нумаях мар, тата - типөтнө қакәйпа нимөс пәрси.

Билл әна унта көтсө тәрәт, вара вёсем иккөшө Диз шывөпө анса Пысәк Упа күллинө ситөссьө, унтан вара күлө урлә қасәссьө те қәнтәрәлла қаяссьө. Пөр вөсөм қәнтәрәлла... Макөнзи юхан шыв төлнө ситиччөнөх. Қаллех - қәнтәрәлла, қәнтәрәлла... Хөл вөсөнө хәваласа ситөсшөн, шыв шарләкө пәрпа витөнөт, күнсөрөн сивөрөх те сивөрөх. Анчах - қәнтәрәллах, Гудзон күлмөкө хөрринчи пөр-пөр фәкториө ситиччөнөх; унта сүллө қапмар йывәсөсем ларассьө, унта -

апат сителёклек.

Малалла тертленсе кушнă май акă мёнпе уйланать суревсё. Анчах утма сав тери йывăр пулин те - апа хайне ёнен терме тата йывăртарач: Билл апа пăрахса хăварман, Билл апа, паллах, варттан шатăк патенче кететех. Унан саван пек шухăшламалла, унсăран малалла кѳрешнин тѳши сук, сѳр сине тасалса вьртмалла та вилмелле.

Хѳвелѳн имшер саври сурсѳр-анасра майѳпен-майѳпен сухалнă вăхатра вăл тапанса килекен хѳлрен хăпса Билпа иккѳшѳн каймалли кашни утама тенѳ пек хакласа-уйласа ѳлкѳрчѳ - пѳр хут сѳс те мар. Вăл каллек асѳнче-ашѳнче хайсен варттан шатăкѳнчи апат-симѳс саппасне тата Гудзон кўлмек Компанийѳн управѳнчи ѳсме-сѳме саппасне висет те хаклат. Вăл икѳ кун нимѳн те сѳмен, тăраниччен апатланманни ытларах та. Пынăсемѳн пѳшкѳнет те шурлăх шуранка сьрлисене тата-тата илет, саварне хьпать те чăмла-чăмла сятать. Сьрласем шывлак, саварѳнче хавăрт ирѳлессѳ, хьтă йўсек вăррисем сѳс юлассѳ. Вăл вѳсемпе тăранаймасса пѳлет, сапах та тўсмѳлѳн чăмлат, мѳншѳн тесен шанчăк опытпа туслах мар.

Тăхăр сехетре вăл чулран саванса урин пус пўрнине хусрѳ, суланса кайрѳ те - вайсарланса, ѳшенсе ситнипе ўкрѳ. Хускалмасар - аякѳ сѳнче чылайччен вьртрѳ; унтан чѳн хăюсенчен хаталчѳ те мѳлсѳррѳн сѳкленсе ларчѳ. Тѳттѳмлѳн сѳитеймен-ха, ѳнтрѳклѳ сьутара вăл чулсен хушшинче хьпашлама пусларѳ, - типѳ мăк талпамѳсене пустарать.

Пѳр купа пухрѳ те вут чѳртрѳ; аран-аран тѳлкѳшекен, тѳтѳмлѳ сьулăм сине хуран лартрѳ, унта шыв ячѳ.

Тѳркѳмне салтса чи малтанах миѳе шăрпăк юлнине шутларѳ. Вѳсем утмал сиччѳ. Йанашас мар тесе виѳѳ хутчен шутларѳ. Вѳсене виѳѳ купана пайларѳ те кашнине пергаментпа чѳркерѳ; пѳр сьыххине пушă ѳнчѳке хучѳ, теприне - кивѳ калпакѳн ашне, виѳсѳмѳшне - хѳвне. Сак ѳсѳ вѳслесен сасартăк сехѳрленсе ўкрѳ; виѳѳ сьыххине те салтса тепѳр хутчен шутласа тухрѳ. Малтанхи пекех - утмал сиччѳ шăрпăк.

Вăл аттине вут тѳлѳнче ашăтрѳ. Мокасин - «атти» - сѳтѳлсех тухнă, утиялран сѳленѳ чăлхи сўп-сўхе, урисем юнланичченѳ сятăранны. Пакалчакѳ туртса ьратать; апа пăхса тѳпчѳрѳ: шьсса кайнă, халѳ вăл чѳр куѳси пекех тачка. Вăл пѳр утиялран вăрам йăрам туртса сурчѳ те пакалчакне унпа сирѳппѳн туртса сьыхса хучѳ, тата темѳсе йăрам сьурса илсе вѳсемпе урисене саварса сьыхрѳ, чăлхине, мокасинне те вѳсемпе ьлмаштарчѳ, унтан вѳретнѳ шыв ѳсрѳ, сехетне ярсан утиялпа витѳнсе вьртрѳ.

Вăл вилнѳ пек сьаварать. Сур сѳр ситеспѳ тѳттѳмлѳнчѳ, нумайлăха мар. Хѳвел сурсѳр-тухасран сѳкленчѳ, тѳрѳсрех - сав ѳнче сьуталма пусларѳ, мѳншѳн тесен хѳвел сара сара пѳлѳт хьсѳне пытаннă.

Вăл ултă сехетре вăранчѳ, месѳрле вьртать. Сăрă тўпенелле пăхнă май хьрамѳ виѳсине туять. Чавси сѳнче тѳревленсе савранчѳ, сѳкленчѳ те - такам хьттăн хартлатнине илтет: пысăк палан ун сине сис-чўленсе те касăкланса тѳмсѳлет. Палан унран пѳр аллă утама, сакантан ьтлах мар; сав самантрах сятма сѳнче чашлатса пиѳекен палан какай шăршин тутине туйса илчѳ. Вăл, хай анкармасарах, аварламан пашалне яrsa тытрѳ, тѳлпѳрѳ те пускăснѳ тѳртрѳ. Палан хартлатрѳ те сиккипе вѳсѳтерчѳ, чулран лѳекен чѳрни сасси сѳс илтѳнсе юлчѳ.

Вăл ятласа илсе пашалне айккинелле ьвăтрѳ, йынаша-йынаша сѳкленме хатланать. Тертлене-тертлене аран-аран кулкенсе ларчѳ. Шăмă сьпписем тутăхсах ларнă тейѳн, унталла-кунталла хуслатма нумай вăхат кирлѳ. Юлашкинчен ури сине тачѳ-тачѳх, анчах ѳтем пек тўрленме тепѳр минут сухатрѳ.

Вăл пысăках мар сарт сине хăпарчѳ, йѳри-тавралăха тинкерсе тѳпчѳт. Пѳр йывас та, пѳр тѳм те сук, тѳксѳм сара мăк тинѳсѳсѳр пуѳне - нимѳн те! Унта та кунта сара чул мулкашкисем, сара пѳчѳк кўлѳсемпе сара сьирмасем куранаѳсѳ. Тўпе те сара тѳслѳ. Хѳвелѳн пайарки те, курани-курани сьути те сук! Вăл сурсѳр хаш ѳнчине пѳлмест, ѳнер кашхине хаш ѳнчен килнине манса кайнă. Анчах вăл сьуран

пăранман. Сакна вăл пѳлет. Кѳсѳх вăл Пѳчѳк Патаксен Сѳр-шывне ситет. Вăл тапта сулахаялла вьрнаѳнине вăл пѳлет, кунтан инсѳх те мар, вашмăк тепѳр сарт леш ѳнче-и тен...

Вăл хайѳн тѳркѳмне сьула тухмашкан сьыхса хума тавранчѳ; шăрпăк пѳрчисем хунă виѳѳ сьыххине те тѳрѳслѳрѳ, анчах хальхинче шутламарѳ. Нăкă-тачă чиксе тултарнă, палан тирѳнчен янталанă лаптак хутаѳне шухаша кайса тѳсет. Хутаѳѳ пысăках мар, икѳ ал лаппи хушшине вьрнаѳаять, анчах вун пилѳк фунт таять - ьтти мѳн пурри йыварашѳх; сакă канассарлантарать те апа. Юлашкинчен вăл хутаѳне айккинелле тѳртсе хурса тѳркѳмне сьыхма пикенчѳ; унтан хутаѳѳ сине пăхса илчѳ, апа хăпал-хăпал яrsa тытрѳ те пур ѳнелле те карасан пăхса савранчѳ, - ьлтăнне унран пуш хир туртса илѳсшѳн тейѳн. Акă ури сине сѳкленчѳ те малалла сѳнкѳлтѳтрѳ, хутаѳѳ вара сьурам хьсѳнчи тѳркѳмре вьртать.

Вăл сулахаялла пăранчѳ, вăхат-вăхатан чарана-чарана утать, - шурлăх сьрлисене татса чăмлат. Ури апа пек хьтса кайрѳ, вăл хьтарах та хьтарах уксахлат, анчах сак ьратăва вар-хьрамѳ ьратнипе танлаштарайман. Выслăх апа тўсмѳлле мар тертленѳрет. Ырату апа кашлатъ те кашлат, вăл халѳ Пѳчѳк Патаксен Сѳр-шывне ситмешкѳн хаш ѳнелле утмаллине те анланмасть. Кашлакан ьратăвне сьрласем тамалтараймасѳѳ, вѳсем чѳлхипе савар маччине чѳпѳтѳсѳѳ сѳс.

Пысăках мар тип сьирма хѳррине ситсен апа хирѳс чулсемпе тѳмескесем сѳнчен шурă хир чăххисем вѳсѳе улăхрѳс: сьуначѳсемпе чашлатасѳѳ, йѳри-тавра: кър! кър! кър!.. Вăл вѳсем сѳнелле чул мулкашки ьвăтрѳ, - лектереймерѳ. Унтан тѳркѳмне сѳр сине хучѳ те вѳсем ѳнелле хьрамѳ-пе шума пусларѳ, - сѳрсисене кушак савла тытать. Унан шалаварѳ шѳвѳр чулсенчен сакланса сьуралса пѳтрѳ, чѳр куѳсисенчен юнлă йѳр тасалса юлатъ, анчах вăл сак ьратăва туймасть, апа выслăх антаратать те минретет. Вăл йѳпе мăк тарăх шавать; тумтирѳ ислѳннѳ, ўчѳ шаннипе чѳтрет, анчах вăл нимѳн те туймасть, мѳншѳн тесен выслăх апа ласкать те туллат. Шурă хир чăххисем вара ун таврашѳнче пăрлатасѳѳ те пăрлатасѳѳ, юлашкинчен сав «кър! кър!» апа йѳкѳлтѳв пек туйанма пусларѳ.

Пѳр хутчен вăл хир чăххисенчен пѳрне чутах яrsa тытатчѳ, лѳшѳ сьаварнă ахър. Чăх хайѳн хўтлѳхѳнчен, чулсен хушшинчен, пăрлатса тухса апа питѳнчен чутах саватчѳ, сак самантченѳх вăл апа курманчѳчѳ. Хир чăххи тем пек хавăрт пăрлатса хăпарсан та вăл апа унашкалах хавăрт хушканупа яrsa тытма ѳлкѳрчѳ, - унан аллинче хўрѳри виѳѳ тѳк тарса юлчѳ. Хир чăххи вѳсѳе кайнине тѳсенѳ самантра вăл апа сав тери кураймасть, апа сак кайăк хьрушла усал турѳ тейѳн. Унтан хайѳн тѳрки патне тавранчѳ те апа хул пуѳси сине саварса хучѳ.

Кун варринелле шурлăх патне ситрѳ, кунта вѳсѳен кайăк нумай. Апа йѳкѳлтѳнѳн юнашарах палан кѳтѳвѳ - сирѳм пуѳ - иртсе кайрѳ, сьывăхранах, сьывăхранах, вѳсѳене пашалпа пѳрсе ўкерме те пулат. Унан халѳ вѳсен хьсѳсѳн сав тери, сав тери купас килет, апа кѳтѳве хаваласа ситѳсси пѳртте иккѳлѳнтермест.

Апа хирѳс хура-хăмăр тилѳ пыратъ, саварѳнче хир чăххи. Вăл кашкарчѳ. Кашкару хьрушла, хьранипе тилѳ ами айккинелле сикрѳ, сапах та тупăнне вѳсѳертмерѳ.

Кас кўлѳм; вăл сайра хăмаш ўсѳен, акшара пула пăтранчăк юхан шыв хѳррипе пыратъ. Хăмаш тунине тымарѳ тѳлѳнченѳх сирѳппѳн сятарласа тытрѳ те обѳй пăтинчен пысăках мар сухан ѳвѳѳ темѳскѳр туртса каларчѳ. Сѳмсѳ, шăл хушшинче тутлăн катартатъ. Анчах чѳлкѳмѳ хьтă, сьрласем пекех шывлак, тăрантармасѳѳ. Вăл хайѳн сакне илсе пăрахрѳ те хăмаш хушшинелле упаленет, чăмлакан вьлăх ѳвѳѳ кăчартаттарать те чаплаттарать.

Вăл сав тери ьваннă, унан сѳр сине тасалса вьртса сьыварса каяс килет; анчах Пѳчѳк Патаксен Сѳр-шывне ситѳсси, тата ьтларах - выслăх апа канлѳх памаѳсѳѳ. Вăл кўлѳнчѳксенче шапасем шьраръ, аман тупас йўтѳмпе нўрлѳ тăпара аллисѳмпе чаваланать, чан та, пѳлет: Сурсѳрте

сапла инсетре амансем те, шапасем те ёрчемеҗсё.

Вал кашни лупашканалла тинкерет, ака тинех, каҗ ёнтрёкё килсе хупласан, җав лупашкасенчи пёринче ыраш пәтри пысакаш пёртен пёр пула курчё. Вал сылтәм аллине шыва җавси таран чикрё, анчах пула унран шаванса тарчё. Вара вал апа икё аллипе те шырама пуҗларё, шыв тёпёнчи мён пур пәтранчака җёклерё. Хумханнаран, ури шыҗнипе шыва персе анчё те пилёкё таранччене йёпенчё. Вал шыва пәтратнипе халё пула куранмасть; шыв тёпне юшкан лариччен кётме тивет.

Вал каллех пула тытма пикенчё, татах - шыв пәтраничченех. Вал ураҗ кётёймөст. Шавас витрине салтса унпа шыва аса-аса таҗма тыйтәнчё. Малтан вал тилёрүпе асрё-асрё, хай йёп-йёпе, шыва ланкашка җывахнех таҗнаран вал каялла юкса кёрет. Унтан, ләпланса, асарханулларах асма пикенчё, җёри вара хыттан талтлатать, аллисем җётреҗсё. Җур сехетрен ланкашкара шыв юлмарё пёрех. Тёпёнчен ураҗ нимён те асаймастан. Анчах пула җухалчё. Вал җулсен хушшинче паләри-паләри хушак курчё, пула ун витёр кёршё кўлленчёке шуса тухна, - вал питё пысак, унти шыва пёр талакран та асса каларса пётөрөймөн. Җак хушак малтанах асарханә таҗ вал апа пусламашёнчех җулпа питёрсе хураятчё, сапла вара пулалла пулатчё.

Шанас пётнёрен йёпе җёр сине лаплатса ўкрё те йёрсе ячё. Малтан - шаппан-шаппан ёсёклесе, унтан вара хыттан ўлесех, хайне хупларса та саралса ыртаткан хёрхенўсёр пуш хире вәратса; ёсёкленипе җётре-җётре нумайччен-нумайччен куҗсульсёр йёчё.

Вал кавайт җётртрё, вёретнё шыв ёҗе-ёҗе ашанчё, унтан, иртнё җёрлехи пекех, җул хысакё җинче ыртмаш майлаштарчё. Җыварма ыртас умён шәрпак пёрчисем йёпенни-йёпенменнине тёрёслерё, сехетне ячё. Утиялсем нўрлө, хыпашласан сивё. Ыратнипе ури суламри пек җунать. Анчах вал хырамё выҗсине җёҗ туяты, җёрлө вара апа акашмакаш ёҗкё-җикё, ханари кёреке, апат-җимёҗ лартса тултарна сётелсем тёлленчё.

Шанса хытнине вәранса кайрө, чирлө. Хёвел куранмасть. Җёрпе тўпен сарә тёсё тёксөмрех те таранрах. Вичкөн җил вёрет, сартсене малтанхи юр шуратна. Вал кавайт җётртрё тата шыв вёретнё чухне сывлаш җарарах та шурахах пек. Ку - лапка-лапка йёпе юр җавать. Малтан шултра мамак җёртен перённе-перёнменех ирёлсе пётрө, анчах юр җарарах та җарарах, ака җёр куранмастьпе пёрех, юлашкиччен вара вал пустарса купаланә мамак нўрөлчө те кавайт сўнчө.

Ку - апа панә палла: вал җакне каллех җурамё сине җакрө те малалла тёнкёлтетсе кайрө - таҗта палла мар җёрелле. Вал Пёчөк Патаксен Җёр-шывё җинчен те, Билл җинчен те, Диз юхан шывё хёрринчи варттан шәтәк җинчен те шухашламасть ёнтё. Унан пёртен пёр ёмёт җёҗ: җимелле! Выҗса пула вал асран тайалчөпе пёрех. Уншан халё кирек аҗта каясси те пур пёрех, тикёс ыранпа җёҗ утмалла пултәр. Йёпе юр айёнчө вал шывлак җырласене хыпашла-хыпашла шыраты, хамаш тунисене тымарё-мөнөпех турта-турта каларать. Анчах җакә пётөмөҗ таварсар тата хырам выҗсине кәштах та пусараймасть. Кёҗсех алли айне йўҗек темёлле курәк лекрө, вал апа мён тупанна чухлө җисе ячө, анчах вал питё сахал, мёншён тесен курәк җёр җумёнчех ыртать, җаванпа апа юр айёнчө тупма йывәр.

Җак каҗ унан кавайт та, вёри шыв та пулмарё, вал утиял айне кёрсе ыртрө те выҗлаха пула ыйха путрө. Юр сивё җумәра куҗрө. Вал сине-синех вәрана-вәрана каяты, питёнчен җумәр җапса җунине туяты. Кун пуҗланчө - хёвелсёр сарә кун. Җумәр җаранчө. Халё җурөвҗөн выҗлах туйамё макална ёнтё. Варёнчө найлакан мака ырату җёҗ юлна, анчах ку апа ытлах тёртлентөрмөст. Унан шухашёсем уҗамланчөҗ, вара вал каллех Пёчөк Патаксен Җёр-шывё җинчен тата Диз юхан шывё хёрринчи варттан шәтәк җинчен шухашлаты.

Вал пёр утиялөн юлашкине йәрәм-йәрәм сурчө те юнланичченех хайпанна урисене вёсемпе җаварса җыхрө, унтан чирлө урине таҗ җыхса лартса кантәр кунёнчө утма хатёрленчө. Тёркемне җёклес умён палан тирёнчен янталанә хутаҗ сине нумайччен тёсесе ларчө, анчах юлашкиччен

апа та илчө.

Җумәр юра ирёлтерчө, сәрт шәрчөсем кәна шап-шура. Хёвел йәпшанса тухрө те - җурөвҗө тинех кантәр хаш ёнчине паләтрө, җан та, халё вал сулран җётнине пёлет. Ахартнех, юлашки җак кунсенче вал сулахааялла ытлашшипех пәрәнса кайна. Халё вал тёрёс сул сине тухас тёллевпе сылтәмалла пәрәнчө.

Выҗлах терчө макалсах җитрө ёнтё, анчах вал хай вайсарлансах җитнине туяты. Шурлаҗ җырлисөмпе хамаш суханне пуҗтармашкан тәтәшах җаранать, канать. Җёлхи шыҗса-типсе ларчө, - җамламас тейён, җаварёнчө йўҗек тутә. Пуринчен те ытларах апа җёри аптәратать. Темисө минут утсанех вал шөлсёррөн талтлата пуҗлаты, унтан вара сиккелет-сиккелет те тёртлөн җётрекетет, вал сывлашсар антәхаты, унан пуҗё җавранать, ака җутах асар пулса ўкетчө.

Кантәрла җитөспө пысак кўлленчөкөре икё ыраш пәтри курчө. Шыва аса-аса каларса пётөрөсси пирки шухашлама та кирлө мар, анчах хальхинче вал ләпкәрах та җеерех, вёсене кёҗсех шавас витрепе тытрө. Вёсем кача пўрне таршшө, ытла мар, анчах унан халё питех җисөс килмөст. Варёнчө хытах ыратмасть, ытлах чикмөст те, вал тёлөрет пек. Пуләсене вал тёллөн җамла-җамла җёрёллех җирө. Ку - ас-танён таптаса ёҗө. Унан җисөс килмөст, анчах вал җёрё юлас тесен җимеллине пёлет.

Каҗхине вал тёлөр виҗө ыраш пәтри тытрө, иккёшне җисөс ячө, виҗөҗөмөшне вара ирхи апата хаварчө. Унта та кунта тёл пулакан мак тапламөсене хёвел типётрө те - вал шыв вёретсе ёҗсө ашанчө. Җак кун вунә мильәран та ытла каяймарө. Телөр кун вара, җёри ыратман чухне җёҗ куҗнаран, - пиллөкрөн те сахалрах. Анчах варө ыратни халё апа канәҗсарлантармасть; апат хуранө җыварать тейён. Вал пёлет: ку хутләхра палансем тәтәшах тёл пулаҗсөҗ, кашкарсем те. Вёсем улани ун патнелле җёҗсөн хир инсетёнчен киле-киле җапаты, пёррехинчө вал вёсенчен виҗөҗөшне курчө, йәпшана-йәпшана сулне пўлсе җупса иртрөҗ.

Телөр каҗ, телөр җёр; ирхине вара юлашкиччен тәна кёчө тейён, тир хутаҗа туртса җыхна хайава салтрө. Унран шултра ылтән хайәрөпе пёчөк муклашкәсем сап-саран юкса тухса сапаланчөҗ. Вал ылтәна җурмалла пайларө, пёр җуррине аякран лайах куранакан ту хысакөнчө утиял татәкөпе җёркөсө пытарчө, ытнине вара хутаҗа каялла тултарчө. Урисене хупласа җыхма хайён юлашки утиялөпе уса курчө. Анчах пәшалне халё те пәрахмасть-пә, мёншён тесен Диз юхан шывё хёрринчи варттан шәтәкәра патронсем ыртасөҗ.

Паян кун тётрөллө. Каллех выҗлах вәранчө. Җурөвҗө ёшенмеллипех ёшеннө; пуҗө хытә җавраннаран вәхәт-вәхәтпа нимён те курмасть. Халё вал тәтәшах тақана-тақана пыраты, сине-синех ўкет, пёринчө вара хир җәххин йәви синех лаплатрө. Унта - җамартан тинтерех җёҗ тухна, пёр кунран аслә мар таватә җөп; кашни пёрре хыпса җәтмаләх җёҗ; вёсене вал җаварне җёрёллех чикө-чикө җисөс ячө; вёсем унан шәлө хушшинчө җамарта хуппи пек шәтәртатасөҗ. Хир җәххи-амашё ун тавра хыттан кашкара-кашкара вёсет. Вал апа пәшал кўпчөкөпө җапса ўкерешшөнчө, анчах җәх пәрәнса ёлкөрчө. Вара җул муклашкәсемпе персе пёр җунатне амантрө. Хир җәххи пәрлата-пәрлата, хуҗәлнә җунатне сётөре-сётөре унран айкинелле тараты, анчах уксах сунарҗә унран юласшән мар.

Кайәк җөпписем йөкөлтөсө унан выҗлахне вәратрөҗ. Кантәммән сиккелө-сиккелө, чирлө ури сине пускала-пускала вал пёрре хир җәххине җул муклашкәсемпе перет, тепре, ўкнө хыҗсән, җөмсёррөн, сивлеккөн, тўсөмлөн утаты, тата - пуҗө җавраннине ирттерсе ямашкан куҗөсене аллипе сәтәраты, тәнне җухатасран та шикленет.

Хир җәххине хаваласа вал шурләхлә лапама җитрө те - йёпе мак җинчө этөм урин йөрөсене асархарө. Йёр унан мар - җакна вал пёлет. Билл йөрөсөм ахар. Анчах вал җаранса тәраймасть, мёншён тесен шура хир җәххи аяккарах та аяккарах тараты. Малтан вал кайәка тытаты, кайран вара тавранать те ура йөрөсене төпчөт.

(Вёҗө җитөс нөмерте).

Яшсем тата хёрсем

Ах, юрату-юрату! Те пылак въл, те йўсё? Юрату, турра шёкёр, кәмәл юнтарәвөн сымёсё мар. Каччине те, хёрне те шанса пётерме май сукран сак туйама сүт санталак сисёмлөх шайне кёртсе лартнә. Сынсем юрату-сәр та сөмье савараясё – кун пирки каласмапәр. Тёрёс сұлпа кайапәр та чи хитре варианта – йёркеллө йёкёт сөмье саварма чунне илёртекен пикене шырать тенине суйласа илёлөр. Кашни йёкёт вәрәм та телейлө кун-сұл ытарёнче ача-пача суратса ура сине тәратма, мәнукёсене утйакка сиктерме ёмётленет тени ытлашширех пуль: кашни япалан хайён вәхәчө. «Лайах лаша пуласси тихаран паллә, ыра асатте пуласси – каччаран» каларашра тёрёслөх пурах – сакна та манмапәр.

«Төнче мөнле тытса тәрать тульккәш, мөнле сөр сәтса ямасть?» виçери кәшт сәпайсәртарах, хәрушла хай евөрлө хёр-упраса тивмөпөр. Эдуард Комиссаров: «Чиперккесём, чиперккө, пурте лайах-сөке санра: сан кулла, савранәсу. Чиперккесём, чиперккө, мөнле лайах-сөке санпа» тесе юрланине аса илёлөр те «ылтән төслөх» шыраса пәхәпәр. Йёкөтсенчен ыйтса пёлер-ха сакна.

Николай ПЕТРОВ (17 сұлта)

Қасарәр та, чиперккесем, чунә килёшекен хёрсем сайра. Манән чөрене амантма пултаракан пикен сәмах портречөпө паллаштарма пултаратәп. Хамран кәшт пөчөкрөх хёрсене саватәп. Кусө, сўсө мөн төсли – пур пөрөх. Кәмәлө унән лайах, ачаш пулмалла. Граната сөклесе танка та сирпөтсе ярас кәрәл кәмәллә чиперккө пит кирлөх мар пуль. Пирус туртса, ёрөх ёсөсе, клубсем тәрәх сулланса сўрөкөнни те айккинче тәтәр. Хайне чипер-йёркеллө тыттәр, сунпа та каласма пөлтөр: пөчөк ачапа – ача пөк, ваттипе вара – аслә сунла пулпештөр. Куштан хөр те кирлө мар. Хёл варринче пөр керөсе юр та шеллекен хёр-упрас, тен, чәнах та такама шутсәр кирлө пуль, хама сав такамсен шутне кёртместөп.

Чәваш каччин чәваш хөрөпөх сөмье савармалла. Йёркеллө, мал ёмөтлө сөмье валли чи кирли ку. Сав вәхәтрах хамәр ХХІ ёмөрте пурәннини те манар мар: вырәса та сутса ярасла каластәр вырәсла, ют чөлхөсөне пөлни те ниҳәш өнчен пәсмасть. Ачашшән чуп туса акәлчанла: «I love you», французла: «Je t'aime», – тенине чәтса ирттерме пулө!

Ыттисем мөнле те, пикене, пулас мәшәра укси-тенкине пәхса савас сук. Чипер әс-тәнлә йёкөтсем хөр пөрчин хўхөмлөхне, кәмәл-сипетне кура суйласөсө. Савәнпа чун савнин, ашшө-амәшөн пуянләхө пөлтөрөшлө мар. Модөльсен кастингө тата ёмөре ёмөрлемелли чунташа суйлани: вёсен хушшинче уйрәмләх пысәк – сакна та әнланмалла.

Савнә сунпа туслә пулас тесен суя мән кәмәлләх урлә қасмаллах. Пөри әста та пулин йәнәшрө пулсан та теприн қасармаллах. Юратакан чөресем хушшинче қасармалла мар сыләх пулма пултараймасть! Ёнчен те пөри пәрахса

каяс терө пулсан – нимөн те тәваймастән. Тытса чарнин усси сук. Шәпа сана урәх хёр-упраса «сырса панә» – унпа төл пулмалла!

Сөмье саварсан вара пөр-пөринчен сивөнес мар тесе тәрәшмалла. Юратәва сөмье картинче сөнөтсе тәмалла. Чи ансатти – кашни кун пөр-пөрин чөрисөне әшә сәмах каласа хавхалантарни-йәпатни. Тен, «ёлөкхине» аса илөсө пөр-пөрне «вәрттән төл пуләва» чөнмелле? Кинона та каймалла, урамра усәлса сўрени мөне тәрать! Вара чөресөнче юрату сөнө хөлхөмпө сүталать, сөмье те туслә пулать.

Алеша ФЕДОРОВ (18 сұлта)

Хөр чипер ө чипер мар пулни – пур пөрөх. Чәнләхө пуриншөн те паллә – савсан юратнә сун пуринчен те хитрөрөх, лайахрах пулса тәрать. Төпөр тесен Америка актриси Вивьен Ли каланине те асра тытар: «Хитре мар хёрсем сук, хайсен хитрөлөхне әнланса илейменнисем кәна пур», – тесе төрөсөх паләртать вәл.

Арсынча сөрәрәм пач урәх төнчөсем. Пөр танләх саманинче пурәнәтпәр пулин те чиперуксен хәш-пөр япаласем пирки манса каймалла мар. Хөрөн каччәна вай ситнө таран пуләшса пымалла, ялан әна ырласа тәмалла. Хуть те мөн сиксө тухсан та каччәна пәрахмалла мар. Ахаль чухне те ялан унпа юнашар пулма тәрәшмалла. Унсәр пусөне савнә хөрөн каччәна итлени кәна мар, әна әнланма пөлни те кирлө.

Пикө пуян сөмьөрен пулни вара шутсәр пөлтөрөшлө темөстөп, мөншөн тесен юрату укса сунче тытәнса тә-масть. Пөр-пөрне савсан, әнлансан – нимө пәхмасәр чун савнипе вәрәм та телейлө пурнәса пурәнса ирттерме пулать. Ку вара – чи пысәк төлей.

Рома ВАСИЛЬЕВ (19 сұлта)

Килёшекен пикөсем питө сахал. Мана хөрсөнчө сүт санталак вёсөне панә хитрөлөхө кәмәла қаять, анчах та пурнәсра... Уссө те ситөнмен – хайсөм вара асар-писер сәрланса та лартнә! Сүт санталак юратса парнелөнө илемне ним вырәнне хумаçсө, чиперлөхне пөтерөсөсө. Хайсөне вара питө хитре тесе шутласөсө. Әста өнтө: пәхсах куранать – чәнкә хёрсем!

Мана килёшөсө тесен хөрөн ө пөртте сәрланмалла мар, ө кәшт кәна хитрөленмелле. Характерө мөнле пулмалли пирки қалама йывәр, анчах та чиперкөн хайне пысәка хумалла мар, сунран та ютшәнса ан тәтәр. Хайне чәнчән леди пөк тытмалла. Сәмса қасәртса сўрөме пурте пултарасөсө, әс кирлө мар әна.

Хөрө хәш халәхран тухни нимө те пөлтөрөмөст. Анчах та православи төнөллө пултәр. Уқса-тенкө пурри пит пөлтөрөшлө мар. Чун савни хваттерлө тата сәмәл машинәллә тәк – тиркөв сук: савәнәтәп кәна.

Сөмье саварсан упәшкин пулө пулмалла, арәмөн әна сөмьөне тытса пыма пуләшмалла. Сөмьөре тусләх, юрату

чечеклентёр тесен пёр-пёрне хисеплемелле, аңланмалла, канашсем парса пулашса тәмалла.

Матриархат пирки калашса пулсан – чул ёмёр саманинче влаш чәнах та хёраәмсенче пулма пултарнә. Кайран вара арсынсем ертүсәсем пулса тәнә. Матриархат тапхәрә вуҗех пәчланнә тесе калама та хән: хәш-пёр җемьесенче халә те матриархат хуҗаланатъ. Чылай чухне чәнкә арсынсем хыҗәнче хёраәмсем тәраҗсә.

Сергей ФЕДОРОВ (20 җулта)

Хёр-упраҗа курсан – чи малтанах вәл мәнле тум тәхәнни, унән сән-сәпачә куҗ тёлне лекет. Чиперкесен сәнарләхә пысак ыраңта. Җакна шута илсен – хура җүслә е пуҗне мелирланә хёрсем чуна илёртессә. Чиперлехә-сәнарләхәсёр пуҗне кәмәла каякан хёр-упраҗан манран кәшт пәчәкрех пулмалла.

Чуна илёртрә пулсан – хуть те хәш наци хёрне те савма пулатъ. Кәмәләпе сирәп, чунәпе җемҗе, хастар хёрсем киләшеҗсә мана, мәншән тесен вёсен харпәр хәйән шухәшә пур, йивәрләхсенчен хәрамасәр төвлөнә төллөвёсене яланах пурнәҗлаҗсә. Унсәр пуҗне хёр-упраҗ кәшт кутәнлашса илни те киләшет. Чиперкәкә шүтлеме пёлни, шүтсене аңланни те пёлтерәшлә маншән.

Чун савнипе шәкәл-шәкәл калашса пурәнас тесен пёр-пёрне савни җеҗ сителәксёр, пёр-пёрне аңланни те, итлеме пёлни те, хисеплени те кирлә. Пурнәҗра тем те пулатъ: савәнасси те, йёресси те, куласси те, вәрҗәнасси те тупәнатъ. Җавәнпа пёр-пёрне күрентерсен мәшәрсен каҗару ыйтма манса каймалла мар. Каҗарма пёлни – җур пурнәҗ. Пёрне пёри пулашса пырсан җеҗ җемье вәйланатъ. Җапах та җемьере упәшки пуҗә пулнини манса каймалла мар хёраәмсен. Матриархат валли ыраң җук җемьере

Хёр чух – хёрәх тус, каччә чух – аллә е утмәл

Пёлтёрхи раштав кәларәмәнчи «Самантра» «Юрату мәнрен пуҗланатъ?» ыйтәм-тёлчев ирттернәччә. Тәван республикара салху сәнлә йәкәтсем ытла ёрчесе кайнәран хёр-упраҗсенчен мәнле каччәсем пикесен кәмәлне юрәхли җинчен ыйтса пёлнәччә. Каварләх тени кашни пикерех пытанса пурәннини шута илсе хёрсене панә ыйтусенех йәкәтсене сәнтемёр.

Ыйтәмне хуравлама хёрсем савәнсах киләшнәччә. Нимән те тәваймән – чиперкесен пурин те качча каяс килет! Ват хёре тухсан кам илтёр? Җавәнпа та, хёрсем, качча тух тесе чәнсен – шухәшласа ан тәрәр. Халәх төрәсех калатъ, качча ухмах чухне тухмалла.

Каччәсен качча каяс нуша җук та, те җавәнпа – ыйтәма хутшәйман ыйтсан хәйсен кутәнләхне кәшт кәтартса пәхас төрәҗ. Кашни: «Сана ку мән тума кирлә?» – тесе ыйтатъ. Аңланмалла, арсынсем келеткепе кәна мар, әс-тәнпа та вәйлә. Юратъ хам аптраса тәмарәм – пултарулла евчә, ятарлә агент пулнини пёлтертём. «Каччә пуҗупа хёр шырама вәхәт җук та, хам тупса паратәп!» – тесе аңлантарсан тин ыйтусене хуравлама киләшрәҗ хәшөсем.

Чиперкесен хуравөсене аса илер. Тёләнмелле те – хёрсене каччә хитре е хитре мар пулни пур пёрех. Чәваш пикисем умәнче пуҗа тайса тутәра салтатәп. Җапах тәм чуста мар пирән хёрсем: чун савнин кәмәл-сипетпе чән-чән «супер герой» картне лармалла, киноринчен кая ан пултәр! Әста пытанса пурәнаҗсә тулькәкәш чунпа паттәртан та паттәр җамрәксем? Хёрсем түрех юратса пәрахмалла йәкәт сәнарә паллә халә. Җапла вара – чиперкесем хәйсене яланах пулашакан, шүтлеме әста, чәпписене сыхлакан хур аҗинчен кая мар чун савнини җёр җинче, сывләшра тата тинёсре хүтөлеме хатёр, иртен пуҗласа шурам пуҗ киличчен мән каланине итле-

кен, сывәрнә чухне те явапләхне туякан, төнчери пур хёраәма та хисеплекен, кәшт вәтанчәкрах та именчәкрех каччәсем киләшеҗсә. Шухәшләр, йәкәтсем, чәваш пикине кәмәлне ахаль юрама та ай-юй-юй, качча илсен вара?

Этемлехән вәй-халлә йышә хёр пёрчисен характерә хуть те мәнле пулсан та юратъ тесе хорпах хуравларә. Савәнәр, хёрсем: упәшкәсене чөлхепе пәчкә пек кассан та пире вәрман түнтерме илсе каймаҗсә!

Чун савни хәш халәхран тухни ниме те пёлтермест тесе хуравларәҗ каччәсемпе хёрсем. Җапах та чиперуксенчен хәшөсене испан каччисем илёртессә. Апла пулсан йәкәтсене испанла икә-виҗә сәмах вёрени сиен кўмест: чән-чән мачо пулмалла!

Хальхи самана мул-пуянләх вёри чирәпе чирлә темелле. Йәкәтсем пуянләха пәхса тәмастпәр төрәҗ, анча та пит ёненес килмест. Хуҗаләхра шәрпәк куҗ пек кирлә, курупкан яланах ал айёнче ыртмалла. Вара ёнтә уявра курупка шәрпәк парнелемелле-и савнини?

Нивушлә хёрсене җәмәл машинәпа киле ләҗни е ярәнтарни киләшмест? Пёр сывәх юлташ җапла каларә: «Хёре җәмәл машинәпа киле әсатса яни маншән романтика. Хёр умәнче те пёр шит үснән туйәнатъ... Енчен те савнә пикине җәмәл машинәпа ярәнтарма ёмётленмен каччә кам вәл?»

Җемье җавәрма шут тытсан явапләх пирки ан манса кайәр. Эсир текех пәччен мар – иккән. Пёр-пёрне аңланма, пулашма, хисеплеме, каҗару ыйтма пёлни кирлә. ыраҗсен каларәшөсене те манса ан кайәр: 1) арсынна җавәрас тесен тутлә апат пәҗерме пёлмелле, 2) хёраәм хәлхипе юрататъ.

Манән сөнү: хёрсем, каччә сире чуна пырса тивекен сәмах калатъ пулин те – тимлә пуләр. Ләпкә авәрта шуйттансем пурәннини ан манәр!

Неонила ПЕТРОВА

Редакцирен

Эпир вара пёр үркенмесёр тытрамәр та хёр-упраҗа экспертизәна патәмәр яш-көрём йышәнәвөсене. Тусәмәрсене кәра пикесен сучөпе паллашма кәсәклә пуль тетпёр.

Сарра РОМАНОВА, ЧПУ студентки

Кашнин хәйән идеал. Яшсене илес пулсассән – каламасәрах паллә: вөсене чипер хёр пултәр. Җакна та паләртмалла, хәш-пёр каччә: «Эпә мар, юрату хәех суйласа илет», – тет. Ку шухәш төрәс мар тесе каламастәп. «Самант» каччисене ёненсен – ыйтәма хутшәннә тәватә йәкәтрен 70 процентчә хёр-упраҗан сән-сәпачә пирки ытла тиркешсе-юнтарса тәмаҗсә. Җав вәхәтрах тәваттәшөнчен 30 процентчә вара пике епле тум тәхәннини, мәнлерех сәрланнини шута илсәҗсә. Төрәссипе кирек хәш каччә та

хёре тулаш енчен – сән-питрен тата пёврен хаклать. Пике чунне вара хайсемпе калаҫ-сан кәна асәрхама пултараҫсё.

Тепёр шухаш та канәҫсәрлантарать. Арсенчен нумайашё ҫемьере хёраәмән пуҫ пулмалла мар тет. Ыйтәма хутшәннисене пур сәмахпа та килёшекен, яланах: «ҫапла!» – текен хёрсем илёртеҫсё. Пикесем яланах иккёмёш рольте пулни вёсене тивёҫтерет. Хальхи хёрсем вара пурнәҫра ирёлкёхе саваҫсё, ҫавәнпа хаш чухне вёсем тёп рольсене те выляшән. Ман шухашпа пур хёр-упраҫ та килёшет тесе ҫирёплетсех калама пултаратәп.

Тёрлө ҫыннән тёрлө шухаш. ҫакән пек мухтарәм каччәсен хуравёсемпе паллашсан. ҫапах та вёсемпе тавлашмалли самантсем пур вара.

Надежда ВАСИЛЬЕВА, ЧПУ студентки
ҫапла вәл – юрату: кашнин тёрлөрөн. Пёр каччине Голливуд актриси сәнләскер кирлө, тепри вара нимённе те уйрәлса тәманнинне кәмәлләт. Анланнә тәрәх, «Самант» йёкёчёмсә сәнран пит паләрман хёрсене ытларах саваҫсё. Савәнтарать те, тёлёнтерет те ку! Джентльменсемшён, паллә ёнтё, чун илемё малта. Хитре хёрсене савакансем те пётмен-ха – ку та йёркеллө. Джентльменсем патнех таврәнар-ха. Енчен те хёр-упраҫпа паллашман та, калаҫман та пулсан епле-ха вёсем пике кәмәлне пёлеҫсё? Пурнәҫра вара кашни (темшён!) хитре сән-питлө хёрпе паллашасшән. Урамра утса пыракан шёвёр сәмсаллә, куҫләхлә хёр патне кам пырса калаҫать? Чәннипе, каччәсем 100 пронҫечёпех хитре сән, хухём кёлетке енне пәхаҫсё.

Тепёр шухаша та паләртса хәварам. Джентльменсем савни уқса-тенкёрен пуяне е пуян марри пёлтерёшлө мар теҫсё. ҫав хушәрах машина е хваттер пулни япәх маррине паләртаҫсё. Енчен те хёр-упраҫән хитре, чаплә тумтир илме май ҫук пулсан – кам ун ҫине пәхат? Сана курмасәрах сүмәнтан иртсе каять чун илемне шыракан йёкёт.

Пирён саманара хёрсем хайсене ирёлкө тытма хәнәхнә. Пур хёр те каччә сәмахне итлесшён, ун хыҫҫән каясшән мар. Ыйтәм каччисен кәмәлне вара ялан ҫумра ҫүрекөн, «алла вёрентнө» хёр кирлө. Савнин кашни сәмахне итлекенни лайәх тет иккен вёсемшён. Матриархат пирки те каламалли тупәнәт. Кашни пикене йёкёт ҫурәмё хыҫёнче пытанса-тёссёрленсе пурәнни каймасть. Арсемпе танах пулас текенсем нумайрах. Енчен те арәмён сәмахне шута илмесен – епле ҫемье пултәр вәл. Сәмах кун пек чух пёччен арәмран тәракан гарем пирки ҫеҫ пырат!

Кристина ГАВРИЛОВА, ЧПУ студентки:

Ах, каччәсем... Сәмах ҫаптарас тесен... Журнал ыйтәмне хутшәннә йёкётсен шухашёпе манән пач та ҫырлахас килмест. Чылай хёр манпа килёшет пуль – каччәсем ҫын умёнче пёр енлө ҫаптараҫсё, хитре калаҫаҫсё, йәпәлтатма та пёлеҫсё, пурнәҫра вара йәлт урәхла – сәмахёпе ёҫё пёр вёслөн пымасть. «Самант» ыйтәвёсене хуравлакансен шухашёпе – хёрсен мёлке пек ҫеҫ, вырәсла каласан – «серая мышка» пулмалла. Чиперкесенчен вёсене, сәпайләскерсене, нимён те кирлө мар. Пурнәҫра вара? Капәр тумланнә, хитре сән-пуҫлә хёрсем ҫине ҫеҫ пәхаҫсё пирён йёкётсем, ыттисене тиркеҫсё. Респондентсенчен ҫирём ҫулти Сергей Федоров ҫеҫ хайён шухашне тёрёс те чән пурнәҫра епле, ҫавән пек каласа кәтартнә пек туйәнәт.

Хёр хайне пәхмасан, хайне чиперлетмесен, хайне юратмасан – каччәсем ун пеккисем ҫине пәхмаҫсё те. Чәнах та – пур ун пек хёрсем, анчах вёсен нихәшён те каччисем ҫук. Ах, әста-ши вара Коля, Рома, Алеша пеккисем? Мён ҫывәрса лараҫсё вёсем – идел вырәнёнчи пикесем тунсәхласа вилеҫсё!

ҫакна та калам, чун-чёрине пәхса малтан никам та паллашма пымасть, турех сән-питне пәхаҫсё. Сәнёпе килёшмерё пулсан пикен ылтән кәмәлө никама та кирлө мар.

Паллах, ыйтәмра каччәсем хайсен идеалне сәнласа панә, анчах чәнләха вара уҫсах паман – кәштах юптарнә. Кашни йёкёт лапша пёҫерме юратакан повар – манар мар. Хёрсем те чылайашё лапша тесен хәлхине сунчәк пек уҫса хураҫсё – слон кёвёҫсе вилсе каять.

Сәнё юрө... Тата ҫак каччәсене килёшес тесен чиперккен мёнле кәна пулмалла мар? Тимлөн вуласа тухәр-ха тепёр хут, хёрсем – пултараятәр-и?

Анчах каччә хёре юратрө пулсан – чәнахах та юратрө пулсан, вәл нумай япала ҫине куҫ хупать. Куратән та ҫавнашкал мәшәра: «Мён тупнә-ши ку йёкёт ҫак хёр сүмёнче? Мёнле вайлә юратать тата?» – тесе тёлёнетён.

ҫапла ҫав, пурнәҫра тем те пулса тухать, теме те курма пулать.

Пётәмлетү

Хёр-упраҫсен тёпелө аванах шавласа тавлашрө. Каччәсене ҫәмәл пулмарө. Әс вёрентнипе арҫын вилмест – «васкавлә пуләшупа» никама та реанимация әсатман. Редакцин шухашё вара пёрре: юрату вәл – чечексем мар, минәсем лартса тултәрнә уй-хир.

Аслә классенче вёренекенсемпе ҫамрәксен журналё

ИНДЕКС
73208 (республикара)
11467 (республика тулашёнче)

1929-1991 ҫулсенче
«Хатёр пул!», 2003 ҫулччен
«ҫилсунат» ятсемпе тухнә

3 (666) № 2014 ҫ.

УЧРЕДИТЕЛЬСЕМ:
Чәваш Республикин
Информаци политикин тата
массәллә коммуникацисен
министерствини

Чәваш Республикин
Информаци политикин тата
массәллә коммуникацисен
министерствини «Хыпар»
Издательство сурчө»
Чәваш Республикин
автономи учреждениёй.

Директор-тёп редактор -
А.ЛЕОНТЬЕВ.

Яваплә редактор -
В. СТЕПАНОВ.

Компьютер дизайнё -
В. СТЕПАНОВ.

Пирён сайт:
www.hypar.ru

Электрон адрес:
tantas@list.ru

Пирён адрес: 428019,
Шупашкар хули,
Иван Яковлев пр., 13,
Пичет сурчө,
«Хыпар» Издательство сурчө

Телефонсем:
56-00-67
28-83-89

Федерацин ҫыхәнү, информ-
маци технологийёсен тата
массәллә коммуникацисен
сферинчи надзор служ-
бин Чәваш Республикинчи
управленийё (Роскомнадзор)
2013 ҫулхи раштав уйәхөн
12-мёшёнче ПИ ТУ 21-00310
№ регистрациленө.

Хакё ирёлкө.

Журнала редакцире
каләпланә,
«Чувашия» ИПК» ПУП
(И. Яковлев пр., 13)
пичетленө.

Пичете алә пуснә: 20.03.14.
Пичетленө: 28.03.14.

Хут формачё
60x84 1/8
Усл. п. л. 4,0.
Тираж 1400 экз.
Заказ № К-476

**Асәрхаттарни: викторина пётәмлетөвө ҫитес
номерте!
ҫырәнтәрәвән иккёмёш ҫур ҫулләхё пирки
манса ан кайр!**

Виктория ЖУРИНА

Зодиак палли – Тараса. Гитара калама, юрлама хавас. Тутлә апат-апат сымёс пёсерме те кәмәллать. Мелодрамәсем пәхма ўркенмест, юратнә фильм «Астәвәм кун сыравё». Төрлеме те пултарать, юратнә тёс – сүтә кәвак. Пурнәс девизё: «Тёнче телейлө пултәр!»

Лиза БАКИНА

Зодиак палли – Ухәсә. Юратнә чечек – орхидея, тёс – симёс. Юрату камичёсене каәхса пәхать. Пурнәс төллевё – вёссёр те хёрсёр аталану. Мён ачаран профессионаллә шайра бал ташшипе, юрлассипе тар тәкәть. Кәмәл пур чухне хай хатёрленё апат-симёсπε сәйлама хавас.

